
De hertog van Brunswijk

Een kritische editie
en proeve van
vertaling

Vera Westra
3467694
20-08-2013
Bachelorscriptie
Begeleider: Bart Besamusca

Inhoudsopgave

Inleiding	3
Het handschrift.....	4
Het verhaal	7
Taal en auteur.....	9
Verbanden	11
Verantwoording van de editie.....	14
Bibliografie	16
Editie.....	18

Inleiding

Voor wie niet veel van de middeleeuwen weet, hebben middeleeuwse boeken altijd iets mysterieus. Wat staat daar in? In wat voor taal? Staat er een kaart in die leidt tot een schat? Hoe kan het dat ze zo lang bewaard zijn gebleven?

Nu voor mij de illusies over schatten en belangrijke berichten in geheimtaal langzaamaan opgelost zijn, ben ik weliswaar niet minder nieuwsgierig, maar wel minder naïef. Teksten worden meestal in edities gelezen, en de kans dat daar nog een geheime boodschap in is verborgen, terwijl menig paar ogen er al naar gekeken heeft, is simpelweg significant kleiner.

Toch kreeg ik bij het bestuderen van dit verhaal over *De hertog van Brunswijk* weer die oude nieuwsgierigheid terug, want hoewel ik niet dacht een geheime boodschap te vinden, was de inhoud tamelijk geheimzinnig. Ik wist niet goed wat ik kon verwachten. Ik had wel eens samenvattingen gelezen en een transcriptie vol gaten uit het einde van de 19^e eeuw geprobeerd te ontcijferen¹, maar wat ik precies zou tegenkomen, dat wist ik niet. En zo leerde ik regel voor regel waar de tekst over ging, en welke details ik in de samenvattingen gemist had, zodat een steeds scherper beeld ontstond van het verhaal van *De hertog van Brunswijk*. Helemaal scherp is het niet geworden, want de taal is een ingewikkelde mengeling van Middelhoogduits, Middelnederlands en Middelfrankisch, wat de leesbaarheid en begrijpelijkheid zeker niet bevordert.

Voor deze scriptie heb ik niet alleen een kritische editie van *De hertog van Brunswijk* gemaakt, maar tevens een vertaling. Deze vertaling doelt niet op volledigheid of perfectie, maar om aan te geven dat een tekst als deze betere bestudering beslist waard is, al is het alleen maar om bekend te worden met een verhaal dat toch gedeeltelijk tot de Middelnederlandse literatuur gerekend mag worden.² Misschien laat het origineel zich tot op zekere hoogte wel herstellen, zoals Amand Berteloot daaraan begon met de Duitse vertaling van de Ogier.³ Misschien is het interessant om uitgebreider te gaan kijken naar de verbanden met andere teksten. Misschien is het aanlokkelijk om eens te kijken naar de rol van vrouwen en heidenen in het verhaal. Misschien is er wel een reden dat in het verhaal geen enkele naam voorkomt, maar alleen de rol of titel van de karakters.

Zo houdt *De hertog van Brunswijk* ook na het maken van editie nog een beetje geheimzinnigheid. Er zijn nog raadsels die opgelost moeten worden en er zijn nog genoeg vragen die niet aan dit werk gesteld zijn, en die wellicht interessante antwoorden kunnen opleveren.

---

¹ Priebisch 1896, p. 197-219.

² Van Oostrom (2013), p. 294.

³ Berteloot (2011).

Het handschrift

De hertog van Brunswijk is alleen overgeleverd in Heidelberg Hs. 1012, een convoluut dat wordt gedateerd rond 1460 in Trier, ten dele gebaseerd op een datering aan het einde van het tweede deel op f. 248vb: "...1464 von mir bruder Johan von wormße..." . Het handschrift bevat drie werken die vermoedelijk rond dezelfde tijd zijn afgeschreven en kort na hun ontstaan zijn samengebonden. Het handschrift wordt uitgebreid beschreven door Wilfried Werner, waaraan de hierna volgende gegevens over het handschrift en de miniaturen ontleend zijn.⁴ Het handschrift is digitaal te bekijken op de site van de universiteitsbibliotheek in Heidelberg.⁵

Het handschrift bestaat uit papier en is 285x205 mm groot. De codex bevat 257 bladen, waarvan de eerste 20 gevuld zijn met *De hertog van Brunswijk* (f. 1v-20r), gevolgd door 3 lege bladen, waarna *Loher und Maller* (f. 24r- 248v) en *Schondochs Königin von Frankreich* (f. 249r-254v) volgen. De folia 255 tot 257 zijn wederom leeg gelaten.

Alle drie de werken zijn in twee kolommen geschreven, waarbij de liniëring alleen bij het middelste deel nog goed zichtbaar is. De werken zijn in een littera hybrida geschreven, hoewel heel sporadisch ook stokletters met lussen waar te nemen zijn.

De drie afschriften zijn waarschijnlijk niet van dezelfde kopiist. Aan het eind van het tweede deel identificeert de kopiist zich duidelijk als "... bruder Johan von wormße prediger Ordens wonhafftig do zu male zu Treren[Trier]". Zijn hand is duidelijk breder en kleiner opgezet dan de hand in het eerste en derde deel. Het eerste en derde deel zijn vermoedelijk wel door dezelfde kopiist afgeschreven.

In het eerste deel bevinden zich twaalf gedecoreerde initialen van 7 tot 9 regels hoog, met uitzondering van de eerste initiaal op f. 2r, die tien regels hoog is. Op f. 2r, f. 7r en f. 8v worden de initialen gevormd door een draakje, op f. 10r, f. 14v en f. 16r zijn veertjes afgebeeld, op f. 3v, 5v, en 19r bestaan de initialen uit bloemachtige versieringen, terwijl de overgebleven initialen allemaal een soort lintachtige letter voorstellen, soms met arceringen die schaduw aangeven.

Loher und Maller heeft slechts één initiaal aan het begin, maar de structuur van de tekst wordt verder duidelijk gemaakt met sobere, gerubriceerde lombarden. Ook *Königin von Frankreich* heeft slechts een begininitiaal en gerubriceerde lombarden, maar die lombarden zijn versierd met rood penwerk. Qua kleur en stijl lijken de initialen in het hele handschrift wel met elkaar overeen te komen. In *De hertog van Brunswijk* staan enkele miniaturen die qua kleuren sterk op deze initialen lijken, wat nog een argument is om aan te nemen dat de drie delen al vroeg samengebonden zijn.

Naast initialen zijn de hoofdletters aan het begin van elk vers bij *De hertog van Brunswijk* rood opgehoogd. Bovendien wordt de lege ruimte na een kort vers meestal opgevuld door simpele rode penversiering. De rubricatie wordt op precies dezelfde manier uitgevoerd bij *Königin von Frankreich*. Bij *Loher und Maller* zijn hoofdletters ook rood opgehoogd, maar omdat het hier om een prozatekst gaat, staat de hoofdletter vaak niet aan het begin van de regel, zoals bij de beide versteksten het geval is.

---

⁴ Werner (1975), p. 93-96.

⁵ Raadpleegbaar op <http://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/heidhs1012>

Het papier is in goede staat en bevat slechts enkele kleine vlekken, voornamelijk in de marges. Hier en daar lijkt inkt uitgelopen door water, en de miniaturen drukken enigszins door waardoor ze goed op de andere kan van het blad te zien zijn, maar van scheuren is nergens sprake.

Het handschrift zit niet meer in de oorspronkelijke band, maar wordt beschermd door een 19e- à 20e- eeuwse band van roodbruin geitenleer met een stempel en goud op snee.

Het handschrift is sinds 1936 in het bezit van de Universiteitsbibliotheek Heidelberg. Daarvoor was het in bezit van Lord Ashburnham, die het op zijn beurt met de verzameling van J. Barrois verworven had. Afgezien van een ingeplakt stukje papier met inhoudsopgave van het handschrift in potlood en een stempel met "Bibliothek der von Portheim-Stiftung Heidelberg" is op het schutblad ook een exlibris "From the library of Ch: Fairfax Murray" te vinden. Het handschrift is dus meerdere malen van bezitter gewisseld, maar over verdere provenance is geen informatie beschikbaar.

Miniaturen

In het handschrift staan 12 bladvullende miniaturen, die allemaal tot het eerste werk, *De hertog van Brunswijk*, behoren en scènes uit het verhaal verbeelden. Volgens Werner gaat het hier om pentekeningen in kleur.⁶ De gebruikte kleuren variëren weinig en zijn tamelijk dof en glansloos.

Elke miniatuur bestaat uit twee of meerdere karakters uit het verhaal voor een spaarzaam aangeduide achtergrond. Een landschap wordt weergegeven als groene streep met enkele graspollen en miniaturen waarvan de scène zich binnen afspeelt worden alleen door meubilair gekenmerkt, zonder verdere ruimteaanduidingen. Een uitzondering vormt de miniatuur op 14r, die een landschap met een rivier verbeeldt, want hier zijn ook bomen en heuvels getekend.

De figuren in de miniaturen hebben uitdrukingsloze, kinloze gezichten. De kleding is echter wel gedetailleerd getekend en voorzien van dunnere lijnen in de kleurvlakken, hoewel arcering ontbreekt. De vrouwen dragen lange gewaden en hebben een hennin met sluier als hoofdbedekking. De koningin wordt soms met kroon afgebeeld. De mannen dragen een korte wambuis, met daaronder kousen of lange gewaden met bont bezet. Aan de voeten zijn snavelschoenen met losse houten zool te zien en op het hoofd soms een (hoge) hoed die eventueel met een doek onder de kin gebonden is. De hertog wordt vaak afgebeeld met twee of drie veren kunstig op zijn hoofd vastgezet.

De plaats van de miniaturen in het handschrift lijkt eerder af te hangen van een regelmaat in het handschrift dan van het soort momenten dat afgebeeld wordt. Tussen elke miniatuur zitten meestal twee bladzijden, op twee uitzonderingen na, waar ineens drie bladzijden tussen de miniaturen zitten (tussen de miniaturen op f. 3r en f. 5r en na die op 18v).

De momenten uit het verhaal die door de miniaturen afgebeeld worden hebben een aantal gemeenschappelijke eigenschappen. Ten eerste gaat het meestal om de laatste paar regels uit de kolom die eraan vooraf gaat. Een uitzondering hierop vormen de miniatuur op f. 1v, omdat daar geen tekst aan vooraf gaat en de miniaturen op f.3r en f.9v, want die beelden al iets af wat pas op f.3v en f.10r gebeurt.

Ten tweede gaat het om relatief verstilde momenten: veel meer dan een interactie tussen twee of meerdere personen wordt meestal niet afgebeeld. Uitzonderingen hierop vormen de miniaturen op f.5r en f.14r, waarop respectievelijk een strijdsce ne en een moment zonder enige

---

⁶ Werner (1975), p. 94.

interactie zijn afgebeeld.

Bovendien is de hoofdpersoon van het verhaal, de hertog van Brunswijk zelf, betrokken bij bijna alle momenten die afgebeeld zijn, en dus op tien van de twaalf miniaturen afgebeeld. Het is ook goed mogelijk dat de hertog op de miniatuur van de strijdscène op f. 5r afgebeeld is, maar dit is niet herkenbaar, omdat alle gezichten en kleding verborgen zijn onder wapenuitrustingen. De andere miniatuur waarop de hertog niet te zien is (f. 15v) beeldt volgens het bijschrift het moment af waarop de koning van Spanje gestorven is en zijn broers strijden om de kroon. Wat daadwerkelijk te zien is op f. 15v is een groep van vier mannen die tegenover één sprekende man staan. De spreker ziet er belangrijker uit en is opvallend nagenoeg dezelfde figuur als op f. 2v en f.3r. Op f. 2v en 3r gaat het echter met zekerheid om de oude hertog van Brunswijk, aangezien het wapen van de hertogen van Brunswijk boven hem zweeft op f.2v en het bijschrift bij f.3r aangeeft dat we op de afbeelding de jonge en oude hertog zien. Waarom op f. 15v een figuur optreedt die er hetzelfde uitziet als de Hertog van Brunswijk (die op dat moment in het verhaal al overleden is), is raadselachtig. Het is mogelijk dat hier het bijschrift niet klopt en dat de miniatuur hier een moment van voor de dood van de hertog afbeeldt, hoewel daar in het verhaal verder nauwelijks aandacht aan besteed wordt. Ook is het mogelijk dat dit de manier is om een hertog af te beelden en dat één van broers van de koning ook hertog was. Dan nog blijft echter de vraag wat we precies zien. Waarom staat één broer van de koning tegenover meerdere mensen?

De reden dat meteen opvalt dat de figuur op f. 15v overeenkomt met die op f. 2v, is dat de kleding en haarstijl hetzelfde zijn. Dit is niet enkel voorbehouden aan de oude hertog van Brunswijk; ook andere belangrijke figuren in het verhaal, zoals de jonge hertog, de koningin, haar dienaar en de koopman van Bagdad, zijn steeds duidelijk te herkennen omdat ze qua kleding en haarstijl hetzelfde worden afgebeeld op elke miniatuur.

Hoewel de plaatsing van de miniaturen vooral gebaseerd lijkt te zijn op regelmaat en niet op de momenten in het verhaal, zijn wel overeenkomsten te vinden in de momenten die afgebeeld worden. De nadruk ligt vooral op scènes waarin niet zozeer sprake van beweging en actie is, maar voornamelijk van interactie tussen personages. Bovendien is de hertog van Brunswijk in bijna alle miniaturen aanwezig.

Het verhaal

De hertog van Brunswijk gaat over de 21-jarige zoon van de hertog van Brunswijk. Op een dag komt een bode van de Spaanse koning met een verzoek om hulp, omdat zijn koning door verschillende sultans en koningen wordt aangevallen. De jonge hertog hoort dit en vraagt of hij mag vechten, wat zijn vader in eerste instantie niet toestaat. Uiteindelijk laat hij hem, vergezeld door menig ervaren ridder, vertrekken. Met behulp van een list bevrijdt de jonge hertog de Spaanse koning, die hem uit dankbaarheid alle krijgsgevangenen schenkt. De hertog laat hen terugkeren naar hun eigen land en blijft aan het hof van de koning (vs. 1-449).

Tijdens een toernooi ziet hij de koningin en wordt op slag verliefd. Hij beseft dat het een enorm verraad is omdat ze de vrouw van zijn beschermer is, en wordt ziek van verliefdheid. De doktoren kunnen hem niet helpen, maar de kamerjonkvrouw van de koningin leest in de sterren wat er aan de hand is en gaat naar de jonge hertog toe. Hij vertelt haar over zijn gevoelens voor de koningin, maar laat haar beloven het niet door te vertellen. De kamerjonkvrouw neemt dit erg letterlijk en schrijft daarom een brief aan de koningin met het hele verhaal. De koningin gaat op bezoek bij de hertog en hij is meteen genezen (vs. 450-601).

Hij vertrekt naar het buitenland voor toernooien en bevrijdt terloops nog een stad van rovers. Als hij terug is in Spanje blijkt de koningin ziek op bed te liggen door de liefde. Ze geeft hem opdracht de koning toestemming te vragen om naar zijn zieke vader te gaan, terwijl hij in werkelijkheid naar Santiago de Compostella gaat, waar zij zich bij hem zal voegen. Hij doet zoals ze zegt, en een paar dagen later vraagt de koningin of ze op bedevaart naar Santiago mag gaan omdat dat haar misschien van haar ziekte zal genezen. Onderweg zet ze haar verdrinkingsdood in scène, terwijl het gevolg van de jonge hertog net heeft ontdekt dat de hertog verdwenen is. De geliefden ontmoeten elkaar in Santiago en vluchten vervolgens naar Venetië, waar ze een jaar gelukkig leven (vs. 602-844).

Na een jaar begint de koningin zich schuldig te voelen. Ze heeft de hertog, die zo'n goede ridder was en misschien wel koning van Spanje zou zijn geworden, uit zijn vertrouwde leven gerukt om bij haar te zijn. Als de hertog slaapt vertrekt ze met een koopman naar Bagdad. De koopman weet niet dat ze een koningin is, maar zijn vrouw merkt wel dat ze een goede opvoeding heeft gehad en vraagt haar om voor haar twee kinderen te zorgen.

De hertog is ondertussen op zoek gegaan naar de koningin en komt daarbij een voormalige hofmeier van zijn vader tegen. Die vertelt hem dat zijn vader overleden is en dat hij al zijn land erft. De hertog keert terug en regeert over het land van zijn vader (vs. 845-1051).

In het Spaanse koninkrijk is de oude koning inmiddels overleden, zonder nakomelingen voort te brengen. Zijn twee broers vechten om de erfenis en storten het land in onrust en oorlog. Men beraadt zich en besluit de hertog van Brunswijk te vragen om dit probleem op te lossen. De hertog komt, wordt koning en de rust keert terug (vs. 1052-1133).

De koopman van Bagdad hoort over de rust in Spanje en besluit er met een volgeladen schip heen te varen om te handelen. Onderweg lijdt hij schipbreuk en verliest daarbij zijn hele lading en schip. Hem wordt aangeraden bij de nieuwe, vriendelijke koning langs te gaan, die hem een nieuw schip met een nieuwe lading geeft (vs. 1134-1204).

Eenmaal teruggekeerd in Bagdad vertelt de koopman het verhaal en verkondigt een geschenk aan de koning te willen geven uit dankbaarheid. De koningin hoort dit, beseft dat haar hertog koning van Spanje geworden is en biedt haar diensten aan de koopman aan. Ze weeft zes voorstellingen uit haar geschiedenis met de hertog en gebiedt de koopman die aan de koning te geven en niet weg te gaan voor hij ze bekeken heeft (vs. 1205-1280).

De koopman doet zoals ze zegt en als de koning de afbeeldingen ziet, weet hij meteen door wie ze gemaakt zijn. Hij vraagt de koopman hem naar de vrouw te brengen die de doeken gemaakt heeft. In Bagdad vermomt hij zich als een gewoon bemanningslid van de koopman en gaat bij het eten naast de koningin zitten. Als hij bij het handen wassen zijn ring afdoet, herkent ze die en valt flauw. De koopman verkondigt dat dit de koning en koningin van Spanje zijn en ze leefden nog lang en gelukkig en kregen twee zoons (vs. 1281-1474).

Taal en auteur

De meeste literatuur die tot nu toe aan *De hertog van Brunswijk* gewijd is, gaat over de vermoedelijke auteur en de verschillende antwoorden op de vraag wie de auteur was, hangen meestal samen met de opmerkelijke taal waarin het werk geschreven is.

Taal en vertaling

Hoewel niet alle onderzoekers het erover eens zijn, geeft een groot deel aan te vermoeden dat *De hertog van Brunswijk* een Middelnederlands origineel had, “das unbeholfen ins [Hochdeutsche] umgesetzt wurde.”⁷ Onderzoek van Klein toont aan dat dit vermoeden niet geheel onjuist is.⁸

In zijn onderzoek zet Klein een kader uit om *De hertog van Brunswijk* mee te vergelijken door een corpus van Middelhoogduitse vertalingen van Middelnederlandse teksten te vergelijken en in te delen in drie groepen: een groep waarbij in de vertaling niets meer van het Middelnederlands van het origineel te herkennen is, een groep waarbij in de vertaling nog sporen te zien zijn van de originele taal en een groep waarin duidelijk te herleiden is dat alleen enkele woorden stuk voor stuk vertaald zijn. Hij deelt de teksten in de verschillende groepen in door te letten op verschillende eigenschappen van de rijmwoorden.

Klein vergelijkt vervolgens de rijmwoorden uit *De hertog van Brunswijk* met de resultaten van zijn corpus van Middelhoogduitse vertalingen. Op basis daarvan hoort *De hertog van Brunswijk* bij de tweede groep van vertalingen, waarbij nog sporen te zien zijn van de originele tekst. Hij concludeert dat er met zekerheid sprake is geweest van een Middelnederlands origineel, maar voegt daar aan toe dat het hier om een (Noord-)Middelfrankische versie van de tekst gaat, omdat er naast de Middelhoogduitse rijmparen ook rijmparen voorkomen die specifiek Middelfrankisch zijn. Bovendien valt op dat het aantal typisch Middelnederlandse rijmparen kleiner is dan bij de andere vertaalde werken waar Klein *De hertog van Brunswijk* mee vergelijkt. Hij leidt daaruit af dat de originele tekst waarschijnlijk ook al enigszins toegespitst was op een Hoogduitse receptie.

Wie is Augustyn?

Over de auteur van *De hertog van Brunswijk* bestaat veel onduidelijkheid en een handjevol hypothesen. Aan het eind van het werk schrijft de auteur: “Dyß hait gedicht Augustyn // overmytz dez konings bede.” (vs. 1467-1468). Natuurlijk zou het ook de kopiïst kunnen zijn geweest die dit geschreven heeft, maar dat is minder aannemelijk, omdat ‘Dyß hait gedicht’ doet vermoeden dat het hierbij niet alleen om een afschrift ging, maar dat het hele *dichten* in opdracht van de koning gebeurde.

Als deze ‘Augustyn’ inderdaad de auteur was, dan gaat het om een dichter, die verder in het Duitse taalgebied (nog) niet bekend is en waarvan dus slechts één werk is overgeleverd. Het is ook mogelijk dat Augustijn een Middelnederlandse auteur was en dat we hier met een vertaling te maken hebben uit het Middelnederlands. Aansluitend op die laatste mogelijkheid hebben diverse onderzoekers geopperd dat het wel eens zou kunnen gaan om de sprookspreker die bekend staat als Augustijnken van Dordt, die leefde in de 14^e eeuw.

Aan Augustijnken worden zeven andere werken toegeschreven.⁹ Bovendien komt hij in

---

⁷ Verfasserlexikon I (1978), p. 530.

⁸ Klein (1997).

⁹ Van Oostrom (2013), p. 290-298.

enkele archieven terug als 'Augustijn den spreker' of 'Augustijn den seggher', waardoor we weten dat hij als sprookspreker heeft opgetreden aan het grafelijk hof van Holland en dat van Bloys tussen 1358 en 1368.

Hoe aannemelijk is het dat juist deze Augustijnken *De hertog van Brunswijk* geschreven heeft? Hoe zit het met 'overmytz dez konings bede'? Heeft Augustijnken de tekst gedicht in opdracht van een koning en is de tekst daarna pas vertaald, waarbij de opdracht is meevertaald? Of heeft Augustijnken de tekst zelf vertaald in opdracht van een koning en welke koning zou dat geweest kunnen zijn? Als het eerste het geval is, volgt daaruit dat de opdracht gevende koning, zoals Klein vaststelt, "selbst niederländischsprachig war oder hinreichend niederländisch verstanden haben muß. Dies ist nur für ganz wenige Könige des späteren Mittelalters sicher oder hinreichend sicher."¹⁰ Klein weet de hoeveelheid potentiële koningen op deze manier flink in te perken en uiteindelijk terug te brengen tot twee mogelijke kandidaten: Jan de Blinde, koning van Bohemen (1296-1346) en zijn zoon Keizer Karel IV, eveneens koning van Bohemen (1316-1378). Gezien de tijd waarin beiden leefden, is het volgens Klein een logische gevolg om naar Augustijnken van Dordt te kijken, die volgens de archieven ook in de 14^e eeuw actief was.

Nog afgezien van het feit dat Augustijnken van Dordt in theorie de auteur van het werk geweest kan zijn, blijft de vraag hoe aannemelijk dat is als men *De hertog van Brunswijk* naast de andere werken plaatst die van zijn hand bekend zijn. Van Oostrom heeft op basis van die teksten het beeld geschetst van een relatief hoog opgeleide auteur, die zich op het terrein van religie en politiek begeeft en zo nu en dan ook de satire niet schuwt.¹¹

Past *De hertog van Brunswijk* wel in dit plaatje? Valt deze roman niet behoorlijk uit de toon tussen de rest van zijn teksten? Het antwoord op deze vragen is niet eenduidig. Enerzijds past een liefdesverhaal niet tussen de andere werken die bekend zijn, anderzijds heeft Augustijnken niet alleen puur serieuze teksten geschreven. Zijn *Ridder die waldoen haet* is eerder een soort taalgrapje¹² dat je in eerste instantie ook niet in zijn oeuvre zou verwachten. Misschien werden zijn religieuze werken meer gewaardeerd en zijn juist die daardoor in verschillende handschriften overgeleverd.

Hoewel er overtuigende argumenten zijn om aan te nemen dat de auteur van *De hertog van Brunswijk* de in Nederland enige bekende Augustijnken is, blijft het een heikel punt. Het is inderdaad goed mogelijk dat Augustijnken de auteur was, aangenomen dat *De hertog van Brunswijk* daadwerkelijk halverwege de 14^e eeuw ontstond, maar gekeken naar zijn andere werken is *De hertog* een vreemde eend in de bijt.

---

¹⁰ Klein (1997) p. 81.

¹¹ Van Oostrom (2013), p. 294.

¹² Brill (1967).

Verbanden

De hertog van Brunswijk vertoont enkele opvallende overeenkomsten met andere werken, variërend van naamsgelijkheid tot een vrijwel identieke handeling.

Gloriant

Verschillende onderzoekers hebben verbanden gelegd tussen *De hertog van Brunswijk* en de *Gloriant*, één van de abele spelen.¹³ In eerste instantie is het inderdaad voor de hand liggend dat een liefdesverhaal waarin een hertog van Brunswijk een rol speelt, waarin de ene geliefde een schilderij stuurt naar de ander en waarin een dienstmaagd een rol speelt in het bijeen brengen van de geliefden wel enig verband moet hebben met *De hertog van Brunswijk*. Bij nadere beschouwing blijkt deze gedachte echter te optimistisch te zijn, omdat daarmee eigenlijk alle overeenkomsten tussen de beide verhalen al genoemd zijn. In de *Gloriant* kennen de geliefden elkaar aanvankelijk nog niet, en het schilderij dient eerder als een soort kennismaking dan als een herkenning, waarna Gloriant verliefd wordt op Florentijn en haar met een heleboel moeilijkheden uit een heidense stad moet halen, omdat hun beider families aartsvijanden zijn.

Het gelijkenissen tussen *Gloriant* en *De hertog van Brunswijk* zijn dus niet zo overtuigend als in eerste instantie het geval lijkt te zijn. Afgezien van wat kleine details en de in het oog springende naamsgelijkheid hebben de verhalen weinig gemeen.

De sage van Hendrik de Leeuw

Een wijdverspreid verhaal is dat over de hertog Hendrik van Brunswijk en zijn tocht naar het heilige land, ook bekend als *De sage van Hendrik de Leeuw*.¹⁴ Ramandt legt dit verband en vermeldt dat er hier wel een opvallende overeenkomst in de handeling op te merken is.¹⁵

In het verhaal vertrekt Hendrik de Leeuw op pelgrimstocht naar het heilige land, waarbij hij diverse avonturen beleeft en heldendaden verricht. Na een flink aantal jaren keert hij terug naar zijn vrouw, maar omdat hij zo lang weg is geweest is, is zij verplicht te hertrouwen. Net op tijd komt hij in Brunswijk aan, maar de dienaren laten deze 'onbekende', die eruit ziet als een pelgrim, niet binnen. Hij vraagt om een beker wijn en laat daarin zijn ring achter, die zijn vrouw herkent aan het schild en de naam die erin staan. Daarop herkent ze ook haar man, en de trouwerij wordt afgezegd.

De passage met de ring als herkenningspunt komt ook voor in *De hertog van Brunswijk*. Daar is de hertog als simpele schipper vermomd en zit de koningin naast hem aan de maaltijd, waarbij hij zijn ring afdoet om zijn handen te wassen. Waarom de hertog zich na al die tijd op deze manier aan de koningin voorstelt, is onduidelijk, maar zou verklaard kunnen worden met behulp van *De sage van Hendrik de Leeuw*. Daarin heeft de manoeuvre met de ring immers wel een functie: hij wordt niet herkend door zijn dienaren en dus niet binnengelaten. Door de ring in een beker wijn achter te laten weet hij dat de koningin die te zien krijgt, en zij zal die ring herkennen en hem dus geloven.

In *De hertog van Brunswijk* heeft de hertog dat probleem helemaal niet. Hij kan zelfs naast de koningin zitten tijdens de maaltijd. Een reden dat hij zich toch door de ring bekend maakt, kan zijn dat het idee voor deze herkenningscène uit *De sage van Hendrik de Leeuw* is gehaald, waarbij geen rekening is gehouden met de motieven van de hertog in die sage om op deze specifieke manier te

---

¹³ Van Dijk en Ramakers 2001, p. 9-34.

¹⁴ Hoppe 1952.

¹⁵ Ramandt 1923, p. 299.

handelen.

Ramondt verbindt niet alleen *De sage van Hendrik de Leeuw* met *De hertog van Brunswijk*, maar ook de Franse *Baudouin de Sebourg*. Hierin zit een scène die vrijwel identiek is aan het tapijtgedeelte in *De hertog van Brunswijk*. Net als de koningin van Spanje tapijten weeft met afbeeldingen waarop haar geschiedenis met de hertog is afgebeeld, zo weeft ook Elienor in *Baudouin de Sebourg* een tapijt met een afbeelding die Esmeré herkent, waardoor ze bij elkaar komen. Deze *Baudouin* is weer te verbinden met de *Gloriant*, op basis van namen en enkele verhaallijnen en zo rijst het vermoeden dat ergens toch een verbinding zit tussen al deze verhalen, direct of indirect.¹⁶ Ze lijken qua naamgeving en bepaalde verhaalmotieven toch min of meer in dezelfde vijver te vissen. Zou hier sprake kunnen zijn van één of meerdere gemeenschappelijke (inspiratie)bronnen?

De roman van Heinric en Margriete van Limborch

Dat er een verband is tussen de teksten opperen ook Klein, Sleiderink en De Wachter, alleen dan met *De roman van Heinric en Margriete van Limborch*.¹⁷ In dit omvangrijke verhaal komt een episode voor over Evax en Sibilie, die opmerkelijk veel overeenkomsten vertoont met *De hertog van Brunswijk*. Sterker nog, in tegenstelling tot bij de *Gloriant* gaat het te ver om hier alle overeenkomsten te noemen. Een korte samenvatting van deze episode kan echter een goede indruk geven van de frappante overeenkomsten.

In boek V en boek VI van *De roman van Limborch* staat het verhaal van Evax en Sibilie.¹⁸ Evax wordt gevraagd om voor de koning van Aragon te vechten in zijn oorlog tegen de Saracenen. Tijdens het gevecht ziet hij Sibilie, de koningin, die hem vanaf de tinnen bewondert. Evax is van haar schoonheid onder de indruk en slooft zich uit tijdens de gevechten, waardoor de oorlog wordt gewonnen. Uit liefde voor Sibilie wil hij in Aragon blijven. In boek VI gaat het verhaal verder. Evax neemt de kamerjonkvrouw van Sibilie in vertrouwen, waarop zij hem adviseert zijn liefde voor Sibilie te bekennen. Hij doet dit, maar zij stuurt hem verontwaardigd weg. Evax wordt krankzinnig en moet opgesloten worden. Na twee jaar komt Aragon weer in de problemen en is Evax nodig. Sibilie laat een ring naar hem brengen, waarop Evax meteen genezen is en vecht tegen de nieuwe vijand.

Na afloop van het gevecht blijkt de koningin nog steeds niet van plan op zijn avances in te gaan en Evax dreigt wederom krankzinnig te worden. Aangezien hij Aragon ondertussen twee keer heeft geholpen, krijgt de koningin medelijden en bedenkt een list. Over een jaar zullen de geliefden elkaar ontmoeten in Santiago de Compostella, maar dan moeten ze wel beiden hun dood in scène zetten. Evax doet alsof hij ziek wordt en sterft, waarna een kist met stenen wordt begraven en hij naar Santiago vlucht. Sibilie zet haar verdrinkingsdood in scène en komt ook naar Santiago. Twee jaar lang genieten ze van de liefde, maar dan krijgen beiden last van schuldgevoelens. Evax omdat hij de koningin een armoedig leven heeft gebracht, en de koningin omdat Evax zijn potentiële carrière als ridder voor haar heeft laten lopen. Als Evax slaapt, verdwijnt ze naar Venetië.

Evax probeert haar te zoeken, maar zonder resultaat. Als hij toevallig weer in Aragon terugkomt, blijkt de koning te zijn overleden en wordt het koninkrijk opnieuw door Arabieren

---

¹⁶ Reynaert 2001, p. 14-15.

¹⁷ Sleiderink 2003, p. 189, noot 15.

Klein 1997, p. 80.

De Wachter 1998, p. 371.

¹⁸ Meesters 1951.

aangevallen. Hij weet zich te identificeren en wordt tot koning gekroond. De Arabieren vluchten uit angst.

In Venetië werkt Sibilie als borduurster. Aragonese kooplieden bestellen een doek voor hun nieuwe koning en zij borduurt hun beider lotgevallen. Evax herkent de beelden en vertrekt naar Venetië, waar hij haar redt als ze verkracht dreigt te worden. In Aragon trouwt hij met Sibilie.

Dat er talloze overeenkomsten zijn met *De hertog van Brunswijk* moge duidelijk worden uit de samenvatting hierboven. Zowel de karakters als de geografische namen doen bekend aan voor een lezer van *De hertog van Brunswijk*, maar ook de handeling zelf verloopt voor een groot deel langs hetzelfde stramien. De vraag welk van beide werken als voorbeeld gediend heeft voor het andere, is niet eenduidig te beantwoorden.

Sleiderink is van mening dat *De hertog van Brunswijk* als voorbeeld of in ieder geval inspiratiebron heeft gediend voor de episode over Evax en Sibilie.¹⁹ Hij beargumenteert onder andere dat een koninklijke opdrachtgever voor *De hertog van Brunswijk* Nederlands moet hebben gekund en denkt daarom aan Willem II van Holland. Als Willem daadwerkelijk de opdrachtgever is geweest moet *De hertog van Brunswijk* rond 1152 ontstaan zijn. Aangezien de *Roman van Heinric en Margriete van Limborch* door De Wachter tussen 1312 en 1325 ontstaan moet zijn is het op deze manier mogelijk dat *De hertog van Brunswijk* invloed heeft gehad op de episode over Evax en Sibilie.²⁰

Klein brengt hier tegenin dat *De hertog van Brunswijk* ook invloeden lijkt te hebben van *Cléomadès* en *Berthe aux grands pieds* van Adenet le Roi. Die beide werken zijn tussen 1272 en 1282 ontstaan. Als *De hertog van Brunswijk* inderdaad daardoor beïnvloed is, zou dat betekenen dat het werk op z'n vroegst eind dertiende eeuw ontstaan zou kunnen zijn. Zoals hierboven al eerder vermeld is, zijn de koningen die dan in aanmerking komen als opdrachtgever in de veertiende eeuw actief, waardoor het aannemelijk wordt dat Augustijnken de auteur was. In dat geval is *De hertog van Brunswijk* waarschijnlijk na de *Roman van Heinric en Margriete van Limborch* ontstaan en is er waarschijnlijk sprake van een omgekeerde relatie tussen de twee teksten.

---

¹⁹ Het artikel waarin Sleiderink dit betoogt met als titel 'Op verzoek van de koning. De literair-historische situering van de "Hertog van Brunswijk"' is niet verschenen. De hierboven besproken argumenten komen uit het artikel van Klein (1997) en de dissertatie van De Wachter (1998), die beiden het artikel wel gelezen en (gedeeltelijk) besproken hebben.

²⁰ De Wachter 1998, p.353-366.

Verantwoording van de editie

Om de lectuur te vergemakkelijken zijn de volgende editoriale aanpassingen aangebracht:

- alle afkortingen zijn ongecursiveerd opgelost;
- zinnen en namen beginnen met een hoofdletter, evenals alle aanduidingen van en verwijzingen naar God of Jezus;
- Romeinse cijfers zijn hoofdletters geworden;
- de spelling van de u/v en de i/j is aangepast aan modern gebruik;
- de gerubriceerde bijschriften bij de miniaturen in het handschrift zijn gecursiveerd;
- initialen in het handschrift worden vet weergegeven;
- correcties van de kopiist zijn stilzwijgend overgenomen;
- rubricatie wordt niet in de editie aangeduid;
- in de linkermarge staat de versnummering, in de rechtermarge de folium- en kolomaanduidingen.

Vertaalprincipes

Bij het maken van een vertaling treden problemen en twijfels op. Sommige (delen van) zinnen zijn ambigu, andere lijken woorden te missen of onmogelijk in modern Nederlands te vertalen. Deze vertaling is hierin niet anders. Bij elk twijfelgeval is een voetnoot te vinden die de verschillende vertaalopties of het gebrek daaraan weergeeft en eventueel mijn keuze voor één daarvan toelicht.

Bij het vertalen is ervoor gekozen de tekst niet woord voor woord te volgen, maar enkele vrijheden te nemen om de leesbaarheid en begrijpelijkheid van de tekst te bevorderen.

Onderstaande principes zijn daarbij toegepast:

- hoofdstuktitels zijn toegevoegd waar in de tekst een nieuw gedeelte begon met een initiaal;
- indien de constructie niet geheel en al duidelijk was, zijn tussen [ ] verklaringen toegevoegd;
- sommige zinnen zijn in kleinere eenheden opgesplitst om de leesbaarheid te bevorderen;
- soms zijn voegwoorden toegevoegd, geschrapt of vervangen om verbanden te verduidelijken;
- vaste formuleringen die alleen het rijm lijken te dienen zijn niet vertaald, tenzij er twijfel bestond over de eventuele relevantie van de betekenis in de zin;
- het veelvuldige 'etcetera' is niet in de vertaling opgenomen;

- in de directe rede wordt in de tekst de aanspreekvorm soms inconsequent of onduidelijk gebruikt. Er is in die gevallen een poging gedaan één consequente en gepaste aanspreekvorm te kiezen (door bijvoorbeeld tegen een hogergeplaatst persoon de u-vorm te gebruiken).

Bibliografie

Naslagwerken

Benecke, G.F., Müller, W., en Zarncke, F., *Mittelhochdeutsches Wörterbuch*. Leipzig 1854-1866.

Lexer, M., *Mittelhochdeutsche Handwörterbuch*. Leipzig 1872-1878. 3 dln.

Verfasserlexikon – Die deutsche Literatur des Mittelalters. Zweite, völlig neu bearbeitete Auflage unter Mitarbeit zahlreicher Fachgelehrter hrsg. von Kurt Ruh, Burghart Wachinger et al. Berlin, New York 1978 – 1999. 10 dln.

Verwijs, E., en Verdam, J., *Middelnederlandsch woordenboek*. Den Haag 1885-1952. 11 dln.

Studies

Anrooij, W., van en R. Sleiderink, 'Averne, Auvergne en Navarra. Over de betekenis van een geografische aanduiding'. In: *Spiegel der Letteren* 38 (1996), p. 185-188.

Berteloot, A., 'Gewollt und nicht gekonnt? Oder erst gar nicht gewollt? Der Heidelberger *Ogier von Dänemark*.' In: B. Bastert, H. Tervooren und F. Willaert (ed.), *Dialog mit den Nachbarn. Mittelniederländische Literatur zwischen dem 12. und 16. Jahrhundert (Zeitschrift für Deutsche Philologie, Band 130, 2011, Sonderheft)*, p. 193-201.

Brill, E.J., 'Mens of duivel? Augustijnken's 'Ridder die waldoen haet''. In: *Tijdschrift voor Nederlandse taal- en letterkunde* 83 (1967).

Dijk, H., van en B. Ramakers, *Spel en spektakel*. Amsterdam 2001.

Hoppe, K., *Die Sage von Heinrich dem Löwen. Ihr Ursprung, ihre Entwicklung und ihre Überlieferung*. Schriften des Niedersächsischen Heimatbundes 22. Bremen-Horn 1952.

Klein, T., 'Die Rezeption mittelniederländischer Versdichtungen im Rheinland und Augustijns "Herzog von Braunschweig"'. In: Rita Schlusemann & Paul Wackers (red.), *Die spätmittelalterliche Rezeption niederländischer Literatur im deutschen Sprachgebiet, verschenen als Amsterdamer Beiträge zur Älteren Germanistik* 47 (1997), p. 79-107.

Meesters, R., *Roman van Heinric en Margriete van Limborch. Uitgegeven volgens het Brussels handschrift*. Amsterdam 1951.

Oostrom, F. P., *Wereld in woorden: geschiedenis van de Nederlandse literatuur (1300-1400)*. Amsterdam 2013.

Priebsch, R., *Deutsche Handschriften in England, Vol. 1*, Erlangen 1896.

Ramondt, M., 'Florentijn en de Hertog van Bruyswijc uit den Gloriant'. In: *Tijdschrift voor Nederlandsche Taal – en Letterkunde* 42 (1923), p. 292-303.

Reynaert, J., 'De abele spelen, de 'profane' Miracles de Notre Dame par personnages en de veertiende-eeuwse Franstalige epiek. Aanzet tot een vergelijking van de ethische posities'. In: *Nederlandse Letterkunde* 18 (2013), p. 1-25.

Roemans R., en H. van Assche, *Een abel spel van Gloriant*. Antwerpen 1970.

Seehaussen, W., 'Michel Wyssenherres Gedicht "Von dem edeln hern von Bruneczwigk, als er über mer fure" und Die Sage von Heinrich dem Löwen'. In: *Germanistische Abhandlungen* 43 (1913).

Sleiderink, R., *De stem van de meester. De hertogen van Brabant en hun rol in het literaire leven (1106-1430)*. Amsterdam 2003.

Wachter, L., de, *Een literair-historisch onderzoek naar de effecten van ontleningen op de compositie en de zingeving van de Roman van Heinrich en Margriete van Limborch*. Brussel 1998.
[ongepubliceerd proefschrift]

Wachter, L. de, R. Schlusemann, R. Sleiderink & J. van Craenenbroeck (ed.), *Fragmenten van de 'Roman van Heinric en Margriete van Limborch'*. Antwerpse Studies over Nederlanse Literatuurgeschiedenis 6. Leuven 2001.

Werner, W., *Cimelia Heidelbergensia: 30 illuminierte Handschriften der Universitätsbibliothek Heidelberg / ausgew. und vorgestellt von Wilfried Werner*. Wiesbaden 1975.

[miniatuur]

1 **E**yn hirtzoch
 2 waz zu Bru -
 3 nenczwich
 4 in groissen
 5 eren unde rijch,
 6 beyde guyt
 7 unde von lande,
 8 unde stont
 9 allet yn sy-
 10 ner hande:
 11 Avernoen, Ffranckrich unde Brabant,
 12 Mijssen, Dorrighen, Sayssenlant.
 13 Er waz gotfortich unde wijse
 14 unde von alder worden grijße
 15 bij den vyerwerffeyrczich jaren.
 16 Er waz milde gelijk den arn.
 17 Aller eren waz er gewann.
 18 Er hatte eynen jungen son
 19 von XXI jaren, wijse unde frede.
 20 Er wart starck unde rijtt guet.
 21 In torneren und in tayffelrunden
 22 wart er selber der beste funden.

|1v|
 |2ra|

De hertog van Brunswijk

Er leefde een hertog in Brunswijk in grote eer en hij was rijk, zowel qua goederen als qua land, dat hem allemaal toebehoorde: Navarra¹, Frankrijk en Brabant, Meißen, Thüringen en Sachsen. Hij was godvruchtig en wijs en grijs geworden van ouderdom toen hij vierenveertig² jaar was. Hij was mild als een arend en moest alle eer ontvangen.

Hij had een jonge zoon van eenentwintig jaar, wijs en vreedzaam, die sterk was en goed reed. In toernooien en tafelronden werd hij zelfs als de beste beschouwd. <1-22>

¹ De betekenis van ‘Avernoen’ is niet eenduidig. Het kan hier, behalve om Navarra ook om de Franse landstreek Auvergne gaan. Het feit dat Navarra een koninkrijk was en het hier gaat om het landbezit een hertog, pleit voor een vertaling met ‘Auvergne’, maar aangezien ‘Frankrijk’ al in deze opsomming genoemd wordt, is hier voor ‘Navarra’ gekozen. Zie ook het artikel van W. van Anrooij & R. Sleiderink (1996).

² Letterlijk betekent ‘vyerwerffeyrczich’ vierwerf veertig, dus honderdzestig. Dit lijkt onwaarschijnlijk, daarom is het hier gecorrigeerd naar vierenveertig.

23 In schymp wez er begunde czu
 24 erste kunde, der gude man.
 25 Nu geynt eme geynen strijt bekomen.
 26 daz hette eme vill mogen fromen.
 27 Unde waz yn allen landen freden,
 28 beyde yn dorffen unde in steden.
 29 Dye lude seyten alleczijt
 30 unde zum ersten uff yn nijt.
 31 Hette er yn ernste uff yn nijt
 32 geczeuget yn sulcher fromheit,
 33 er wart der bester rijtter dann,
 34 der harnesch moicht getragen ain.
 35 Dar nach uff eynnen schonen dag,
 36 daz man den sonnen schyn sach
 37 weydelich yn deme trone,
 38 daz weder waz clare unde schoen.
 39 Man sach berg und dall
 40 myt blumen bespreydet uber all,
 41 dye beume sachman blugen,
 42 daz cruyt usser der erden zugen.
 43 Der hirtzoch uber taiffel sas
 44 myt synem lijeben son und aß
 45 In synen hoyffe und danckte Gode.
 46 Myt dem qwam gereden eyn bode,
 47 der ginck yn den sall.
 48 Er wart enphangen wail
 49 unde ylte sich vill sere.
 50 Er geynck vur den greissen here

[2rb]

[vertaling onbekend]³, de goede man.

Nu [was het geval] dat hij nog geen strijd meegemaakt had, wat hem zeer van pas zou zijn gekomen, want het was vrede in alle landen, zowel in dorpen als in steden.

[vertaling onbekend]⁴, dan was hij de beste ridder geweest die toen een harnas mocht dragen <23-34>

Op een mooie dag, dat je de zonneschijn zag aan de hemel, het weer was helder en mooi. Men kon zien dat berg en dal, met bloemen bezaaid waren, de bomen kon men zien bloeien en het struikgewas schoot uit de grond.

De hertog zat aan tafel met zijn geliefde zoon en at in zijn hof en dankte God.

Op dat moment kwam een bode binnengereden en trad de zaal binnen.

Hij werd goed ontvangen en haastte zich naar de grijze heer.

<35-50>

³ Vs. 23-24. Hier staat letterlijk: 'In het spel was hij begonnen te eerste kennis'. Dit is echter onbegrijpelijk het is onduidelijk wat dit zou kunnen betekenen.

⁴ Vs. 29-32. Hier staat letterlijk: 'De mensen zeiden altijd en als eerste op in strijdlust. Had hij in ernst op in strijdlust getuigd in zulke moed,'. Het is echter onduidelijk wat dit zou kunnen betekenen.

51 unde sprach myt luder stymmen clar:
52 “Heerre, dusent gueder jare,
53 Godes hulde unde werncliche ere
54 gebuedet uch myn heerre
55 von Spanygen, der edel koning rych,
56 der verlorn hayt schedelich
57 lant, stede unde burge,
58 unde ist gelegen in groissen sorgen.
59 Sehet nu mudent in sijn lande,
60 in Czijbylyen vill grande
61 Von Babylon, der soldain
62 hette syn gezelt uff geslayn.
63 Da vor hette sich manch paulun.
64 der koning von Arrigun,
65 er hatte daz, erliche, von erst begunnen.
66 Syn doichter waz also versonnen,
67 daz sy intlandt von Spaingen quam
68 myt eynner Junffrauwen unde man
69 dauff unde cristenheyt.
70 Dye nam der koning durch edelheyt
71 dye jungffraue zu eynem wijbe,
72 uff daz sy koningynnen blijbe
73 von Spaingen alle ir leben lang.
74 Der koning ist alt unde koning
75 unde vergyecht vor synen leyden
76 abe es he nycht mocht heyden
77 gelegen heerren, daz clage hye.
78 Da lijget der soldain von Persye
79 myt groisser maicht in eyn daill,
80 da lijget der koning von Portegall
81 myt groissen volck dez heres crafft.

[2va]

Hij sprak met luide, heldere stem:
“Heer, duizend goede jaren, Gods hulde en eer op deze wereld
breng ik over namens mijn heer van Spanje, de edele en rijke
koning, die zo ongelukkig land, steden en burchten verloren is,
en nu in grote zorgen zit.
Zie nu hoe hij vermoeid is in zijn land, het grote Sevilla.
De sultan uit Babylon had zijn tenten opgeslagen. Er waren ook
veel tenten van de koning van Aragon; hij was daarmee
begonnen, eerlijk waar.
Er was bedacht dat zijn dochter naar Spanje kwam met een
kamermeisje en men doopte haar tot Christen. De koning nam
haar uit blijk van edelmoedige gezindheid tot vrouw, zodat ze
haar hele leven koningin van Spanje zou blijven.
De koning is oud en lijdt aan jicht, [vertaling onbekend]⁵,
daarover klaagt hij.
Daar ligt de sultan van Perzië met een grote krijgsmacht in een
dal, en daar ligt de koning van Portugal met een groot leger
strijdkrachten. <51-81>

⁵ Vs. 76-77. Hier staat letterlijk: ‘Of het hij niet kan heiden gelegen heren’. Het is echter onduidelijk wat dit zou kunnen betekenen.

82 Myn heerre en hait nit der macht
 83 daz er sich nicht gegen yman were.
 84 Her umb byet er uch, lyeber heerre,
 85 daz yr uch waill berayt
 86 unde yme mit maicht zu staden stait,
 87 wan yr nu eyenner der beste sijt
 88 von cristenheit in deser czijt.”
 89 Der hirtzoch daz erhorte,
 90 ffruntlich antwort uff dye wort:
 91 “Ffrunt, ich wil mich beraden.”
 92 Der bode sprach mit genaden:
 93 “Me boytschaff haib ich, heerre myn,
 94 ich gedar hye nit lenger syn.”
 95 Der hertzoch dede eme geben cleynode,
 96 dye eme qwamen vill eben
 97 unde czergelt dez gelijchen.
 98 Unde nam orloff ayn den heerren
 100 unde danckt ynne der groissen eren.
 101 *Also der junge hirtzoch bat synen*
 102 *vader daz er in lyeß hoeff rijten*
 [miniatuur]
 103 **Der junge**
 104 hirtzoch
 105 hatte gehort
 106 von dem
 107 boden alle
 108 dye wort.
 109 Syn hertz
 110 hatte strij-
 111 des ger.

|2vb|

|3r|

|3va|

Mijn heer heeft niet de macht om zich tegen iemand te verweren. Daarom verzoekt hij u, lieve heer, dat u zich goed beraad en hem met uw macht bijstaat, want u bent nu één van de besten in deze tijd, van alle christenen.”
 De hertog hoorde het aan en antwoordde daarop vriendelijk:
 “Vriend, ik zal me beraden.”
 De bode sprak dankbaar:
 “Mijn boodschap heb ik afgeleverd, mijn heer, ik hoef hier niet langer te zijn.”
 De hertog liet aan hem een kleinigheid geven die hem toekwam en een dagelijkse toelage. Hij nam afscheid van de hertog en dankte hem voor de grote eer. <78-100>

Zo verzocht de jonge hertog zijn vader om hem te laten rijden.⁶

De jonge hertog wil naar Spanje

De jonge hertog had alles wat de bode zei gehoord. Zijn hart wilde graag strijden. <101-111>

⁶ In de originele tekst staat ‘hoeff rijten’ ofwel ‘paardrijden’. Gezien de context is het aannemelijk dat hiermee de scène wordt bedoeld waarin de jonge hertog toestemming vraagt te strijden voor de Spaanse koning (vs. 112-116), en niet om te gaan paardrijden.

112 Czu dem vater sprach er:
 113 “Myne augen in allen mynen dagen
 114 nye strijt noch storm gesagen.
 115 Dyesser bedde, heerre myn:
 116 layß mich da czu strijde hyn.”
 117 Der vater sprach: “Nu laiß faren
 118 son, du bist noch jungk von jaren
 119 und bist myn eynich kynt,
 120 eyn daz rijchste daz man fynt.
 121 Sulde ich din uber werden,
 122 ich moyst von ruwen sterben.
 123 Slayff unde haib alle din gefoig.
 124 Ich will dar senden volk genoch⁷.”
 125 Do sprach der junge unde seyte:
 126 “Vader, so swere ich bij myn eyde
 127 unde moyß ich nyt strydes plegen,
 128 so sal ich ryden underwegen,
 129 so verre daz ir bij uweren jaren
 130 von mir nyt kont vernemen zwaren.”
 131 Der hirtzoch antwort yme,
 132 czu dem sone daz: “Ich verneme
 133 daz du ummer wilt strijden.
 134 So wil ich in kurtzen czijden
 135 ffolck mit beden uß Almanien
 136 da yr mit ryden sult in Spangen.
 137 Sich daz du wißlichen duest.
 138 Ure ere spart schatz noch guet.
 139 Myrckent mit rade unde syt kune,
 140 unde laint uch alczyt wail zu doin.”
 141 Dez antwert der junge man:
 142 “Ich sal heerre, abe mirs Got gan. ”

|3vb|

Tot zijn vader sprak hij:

“Mijn ogen hebben tot nu toe nog geen strijd of tweegevecht gezien. Dit is mijn verzoek, mijn heer, laat mij naar die strijd gaan.”

De vader sprak: “Laat het gaan zoon, je bent nog te jong en je bent mijn enige kind, één van de rijkste [kinderen] die er zijn. Als ik jou overleef zou ik van verdriet sterven. Slaap en ontvang alles wat je nodig hebt. Ik stuur daar al genoeg mannen/volk heen.” <112-124>

Toen sprak de jongen en zei:

“Vader, ik zweer bij mijn eed: als ik niet mag strijden dan zal ik wegrijden, zó ver, dat u in uw levensdagen, zelfs als u veel moeite doet, nooit meer wat van mij kunt vernemen.”

De hertog antwoordde hem, zijn zoon: “Ik begrijp dat je toch wilt strijden. Dan zal ik binnenkort mannen oproepen uit Duitsland waarmee je naar Spanje zult rijden. Zorg ervoor dat je wijselijk handelt. Bespaar niet op schatten of goederen om je eer te verdedigen. Onthoud deze raad en wees moedig, en doe altijd het goede.”

Daarop antwoordde de jonge man: “Ik zal het doen, heer, als God met mij gaat. <125-142>

⁷ In het handschrift staat ‘volkxgenoch’, maar de ‘x’ lijkt eerder bedoeld om aan te geven dat het om twee woorden gaat, waar eigenlijk te weinig ruimte tussen is gelaten.

143 “Got gunne uch der beden myn.”
144 Seben mule mit golde fyn
145 gaff eme der vader czu verczeren,
146 unde yn urber syner eren.
147 Ffunffhundert rytter unde knecht guet,
148 von urlyge wyse unde frut
149 gaff yme der hirtzoch mite,
150 alle die rytter von guten syete
151 unde gab yme czu rade bij
152 unde bat daz er gehorsam sij,
153 den rijtteren unde den wysen raden.
154 Da von beqwem yme nummer schade.
155 Dyß erhorde dye cristenheit.
156 Manich heerre da waz bereyt
157 uff deser reyße na Spaingen wert,
158 Do hin der junge hirtzoch begert
159 czu reyßen in daz Spanger lant,
160 da quam zu syner hant.
161 Da nam er urloff ain den vader,
162 do er hatte syn volck zu gader
163 Er reyrt ewech in Godez geleyde,
164 so lange durch busche unde heide
165 unde mit schiffen uber see,
166 daz er mit dage reyßen zwey
167 den vyanden waz komen bij.
168 Do sprach der junge hirtzoch frij:
169 “Ir heerren, mir syn hir im land
170 da wir vill manchen vyant
171 ffynden sullen in kurtzen dagen,
172 uff unsser pert wail beslagen
173 unde unsser harnesch fost unde starc,
174 daz man her uff neme merck,
175 daz duecht mich guet uff ir bat,
176 daz yr von uweren roessen stait.

|4ra|

“God gunne u mijn bede” [antwoordde de vader].
De vader gaf hem zeven muilieren met fijn goud beladen en pachtgoed, om te gebruiken voor zijn eer.
Vijfhonderd ridders en goede knechten, wijs op het gebied van oorlog en verstandig, gaf hertog hem mee. Alle ridders waren van goede zeden, en hij gaf hen mee voor raad en verzocht zijn zoon gehoorzaam te zijn aan de ridders en hun wijze raad. Dat zou hem nooit schaden.
Dit alles hoorde de christelijke wereld. Menig heer was bereid op reis te gaan naar Spanje, waar de jonge hertog heenging, en sloot zich bij hem aan. <143-158>

Toen hij zijn volk bijeen had gebracht nam hij afscheid van zijn vader.
Hij reedt heen in Gods hoede, zo lang door struikgewas en over heide en met schepen over zee, dat hij in twee dagen reizen bij de vijanden was gekomen.
Toen sprak de jonge hertog: “Heren, we zijn hier in het land waar wij binnenkort vele vijanden zullen vinden op onze goedbeslagen paarden en [met] ons sterke harnas, zodat men ons moge opmerken. Het lijkt me goed dat u snel van uw paarden afstijgt.
<144-176>

177 Unde laist uns rasten dese nacht
 178 myt unsser heerres maicht
 179 uff czwene dage oder dry.
 180 Unde laist uns umb wagen sy
 181 der wir uff mittalle laden
 182 unseren fyanden zu schaden.
 183 Es synt doch heyden und honde.
 184 Her umb ist nit schande noch sunde
 185 daz mirs mit lystten lagen,
 186 wie wir yn schaden mogen.
 187 Also dese wagen geladen syn,
 188 dye sullent uweren rytteren syn,
 189 gewapent under ir lynden wijt,
 190 unde sullent auch in deser czijt
 191 nyt vor den heyden varen da
 192 dan eyn halbe mile na.
 193 Unde dye kune heydensche zalt
 194 sullent sprach zu dessem mail,
 195 daz dye mit alle synt gesant,
 196 den groissen heerren yn heiden lant.
 197 So sullent dy hoeften uß komen ryden
 198 unde ich sal vurder ander syden
 199 myt den mynen syn bereyt.
 200 Unde als yr sehent daz sur uffgeit
 201 in der heerren paveluyn,
 202 dye kedel sullent ir ain doin
 203 unde fangen dye heyden unde slain.
 204 Ich hoffen es sulle uns wol ergan.
 205 Rouffet yme ‘Von Brunenczwich!’,
 206 so sullent wenen dye cerstenrich,
 207 daz cruetz uff und aingenomen,

|4rb|

Laten we deze nacht rusten met onze krijgsmacht, zo'n twee of drie dagen. En laten we een wagen volladen met ons allen om de vijand schade aan te brengen. Het zijn toch maar heidenen en honden. Daarom is het geen schande of zonde dat we hen met listen opwachten, zoals we hen schade willen berokkenen. Dus deze wagens [zullen] geladen worden, met onze ridders, gewapend onder hun zachte net⁷, en [zij] zullen ook op dit moment niet dichter bij de heidenen komen dan een halve mijl. En degenen die de heidense taal kunnen, zullen het spreken, en zullen naar de grote heren van de heidenen gezonden worden. <177-196>

Op die manier zullen de aanvoerders uit komen rijden en ik zal aan de andere kant met mijn mannen klaarstaan. En als jullie zien dat het de poort van het paviljoen van de heren open gaat, dan zullen jullie je bewapenen en de heidenen vangen en vermoorden.

Ik hoop dat het ons goed zal vergaan. Roept “Von Brunenczwich!” dan zullen zij wenen, [omdat] het Christendom het zwaard⁸ op- en aangenomen [heeft], voordat zij zich kunnen verdedigen. <197-208>

⁷ Vs. 189 ‘lynden wijt’: vertaling onduidelijk. Mogelijk ‘brede lendenen’.

⁸ Vs. 207. Letterlijk: kruis, maar hier waarschijnlijk zwaard, dat immers ook de vorm van een kruis heeft.

208 ee sy czu were konnent komen.
209 So sullent mir schaiFFE unde gewynnen
210 unde aller erste vernemen.
211 Dye von bynnen
212 unde unsser geerrent
213 unde unsser wercke.
214 Sy koment uns licht zu helff stercke,
215 duncket uch allen guet her na.”
216 Sy spraichen alle samen “Ya,
217 Wir enkonnent bessers nyt.”
218 Na synen rade daz beschyete.
219 Do dye wagen geladen waren,
220 wail drij hondert bij eyn czwaren,
221 da furent also gude lude bij,
222 wail gegen hondert ryttern frij
223 under kedelen gewapent wail.
224 Sij furent bergh und dall
225 so lange czijt daz sij vernamen
226 daz sij bij dye heyden qwamen
227 uff eynen halben milen na.
228 Den heyden santen sij boden da,
229 dye heydensch spruch kunde
230 unde enboden yme mit den munde
231 daz sy uß heydensche weern komen
232 So vill czy schaden unde czu fromen
233 daz uch moicht behagen wail.
234 Dye koning und amerall
235 uff den czelten mulen sayssen.
236 Alles leydes sy vergaissen.
237 Sij reden in sijden cleyden dar,
238 daz hetten sij vernomen vor.
239 Dyeßem rede alle umbe
240 dye rechte wege unde dye crumme.

[4va]

Zo zullen wij het voor elkaar krijgen en winnen voor ze ons doorhebben. De vijand zal boos op ons zijn, en op wat wij doen. Zij komen makkelijk met sterke hulp, let hier allemaal goed op.” Zij spraken tezamen: “Ja, wij hadden het niet beter kunnen [bedenken].” Het geschiedde naar zijn raad. Ze laadden de wagens vol, wel driehonderd bij elkaar, ook met goede mensen: wel honderd goede ridders, tot de tanden toe bewapend. Zij reden door berg en dal, zo’n lange tijd tot zij vernamen dat ze bij de heidenen aankwamen, tot op een halve mijl. <209-227> Zij zonden hun bodes naar de heidenen, degenen die heidens konden spreken en ontboden hen, zodat zij uit hun heidense tentenkamp zouden komen. Zij richtten zoveel schade aan [bij de vijand] en nut [voor zichzelf], dat het jullie goed zal behagen. De koning en admiraal zaten op de stappende muilezels. Ze lieten alles achter. Ze reden daar in zijden kleding, zoals hun was opgedragen [door de bodes]. Op deze manier reden ze allemaal over de rechte en kromme wegen. <228-240>

241 Der junge hirsch mit gewelt
242 der heyden waert unde geczelt,
243 dye dede hey byrnen lustelich.
244 Er ryeff: “Neffe Brunenczwich!”
245 und dye bij yme waren,
246 dye strjitten an daz leben zwaren,
247 myt stechen unde myt swerten hauen.
248 Man moicht wunder schauen:
249 dye funcken stoben und branten.
250 Do daz dye karch lude erkanten,
251 sij machten sich der kedel quijt
252 unde gingen hauwen mit groissen nijt
253 uff koning unde uff ammerall.
254 Unde fingen czu dem selben mail
255 woill funffczich der meisten heerren.
256 Solich bleben doyt mit eren
257 Dyß horten dye von bynnen
258 unde sagent usß der czynnen.
259 Cristen baner sich da funden
260 unde helm uff dye heubde gebunden
261 unde “Brunenczwich!” ruffen daer.
262 Man dede dye clocken uffbare
263 czu sturm luden yn der stat.
264 Manich rijtter uff rossen saß,
265 uff henxsten unde uff perden.
266 Sij qwamen usß mit geberden
267 czu helffen den von Brunenczwich
268 und dar czu fechten so enxstlich
269 ee sich dye heyden gewapen konden.
270 Do waren sij mit groissen wonden.
271 *Also die cristen den heyden vil*
272 *wonden flugen ee sij sich gewa-*
273 *penten und ir vil doit verleiff.*

[4vb]

De jonge hertog wachtte met zijn versterking op de heidenen en liet de tenten branden dat het een lieve lust was. Hij riep: “Neef Brunswijk!”, en die bij hem waren vochten voor hun leven d.m.v. steken en houwen met hun zwaard. Men kon een wonder zien: de vonken spatten en brandden. Toen de mensen in de kar zagen, pakte ze hun wapens en mengden zich met grote strijdlust in het gevecht en sloegen in op koning en admiraal. Tegelijkertijd vingen ze wel 50 van de beste heren, die eervol stierven. <241-256> Degene die het hoorden, die binnen zaten, zagen vanaf de tinnen overal Christen-banieren en helmen die op hoofden waren gebonden en er werd daar “Brunswijk!” geroepen. Men liet de klokken alarm luiden in de stad. Veel ridders zaten op paarden. Zij kwamen met gebaren naar buiten om Van Brunswijk te helpen, en daar angstaanjagend te vechten voordat de heidenen zich konden bewapenen. Toen waren er veel gewonden [onder de heidenen] <257-270>

Zo verwonden en doodden de christenen de heidenen voor zij zich konden bewapenen.

[miniatuur]

274 Von den cristen
 275 und Persyen,
 276 daz sy alle
 277 begunden flehen,
 278 da beleyff
 279 manich hey-
 280 den doyt.
 281 Man fink
 282 da manchen segeloyt
 283 unde furten alczu hande
 284 czu Czjebilien vil grande.
 285 Do sij in gefenckniß sayssen
 286 - sanfft gehalten, suß vermaissen -
 287 der junge hirtzoch qwam
 288 in dye kammer, da er vernam
 289 den koning von Spangen rijch.
 290 Er knewet vur yme wirdenlich
 291 unde boyt yme synen dinst sere.
 292 Do hoyff er uff, dye groiß here.
 293 Er sprach: "Got hait dich her gesant,
 294 umbhalten Spainger lant.
 295 Daz wil ich dir geben czu lone
 296 mijne koningliche crone."
 297 Der junge sprach: "Got lone uch, heerre,
 298 abe Got wil ich dez nyt engeerre
 299 unde willent daz mich schatz noch guet
 300 in dem lande nijt rijden doyt.
 301 Daz ich, heerre, byn komen,
 302 daz waz uch czy eren unde zu fromen.

|5r|
 |5va|

De jonge hertog wordt beloond

Alle Christenen en Perzen begonnen te vluchten, maar een groot deel van de heidenen bleef dood achter. Men ving daar talloze verliezers en bracht hen naar het grote Sevilla. Toen zij in de gevangenis zaten, waar ze goed verzorgd werden, kwam de hertog de kamer binnen, waar hij de koning van het Spaanse Rijk zag. Hij knielde eerbiedig voor hem neer en bood hem zijn diensten aan.

De grote heer hief zich op en sprak: "God heeft je hierheen gestuurd om het Spaanse land te redden. Ik wil je als beloning de koningskroon geven." <274-296>

De jonge hertog sprak: "Moge God u belonen, heer, maar omdat God het anders wil, zal ik het niet aannemen en Hij wil niet dat ik voor schat of goed het land zal binnenrijden.

Heer, dat ik hier ben gekomen was alleen voor uw eer en om u tot nut te zijn. <297-302>

303 Abe ich uch kunde getroisten, icht
 304 koment ir er uß. Es ist geschicht
 305 uwer ere uff desen dagh
 306 dez uch Got woil lonen mach.
 307 Er gijt den loff, der segen ist syn.“
 308 Der koning sprach: “Uff die truwe myn,
 309 werestu eyn engel von hemelrich,
 310 so vellet dyr din rede wißlich.”
 311 Der junge hirtzoch nyt ain yme lyet
 312 ee er von dem koninge schiet.
 313 Er gewan weder alle sin sloß,
 314 Stede, burge - cleyne und groß -
 315 dye dem koninge nit geweldich waren
 316 von den heyden da bevoren.
 317 Do der koning geweldich
 318 weder saß yn sijn rijch,
 319 gecronet in syner magestayt,
 320 do en boyt er synen rayt
 321 unde den jungen von Brunenczwich,
 322 der bij yme qwam fromelich.
 323 Der koning sprach: “Vil lyeben kint,
 324 wan yr so hovelich synt
 325 daz du nyt enwolt dye crone
 326 von Spaingen, dye du schone
 327 er wonnen hette - sy waz verlorn -,
 328 von recht waz sij dir ain erkoren,
 329 so byt ich dich vor desen heerren,
 330 durch Got und dinß selbes eren:
 331 nym dye gefangen. Sy sint din.
 332 Es were anders dye schande myn
 333 und sullent ir nycht von mir entfan.

[5vb]

Of ik u kon bevrijden [vertaling onbekend]⁹. Het is vandaag tot
 uw eer gebeurd, waarvoor God u goed zal belonen.
 Hij verdient de lof, de overwinning komt door hem.”
 De koning sprak: “Ik zweer op mijn woord, alsof je een engel uit
 de hemel bent, zo wijs klinken je woorden.”
 De jonge hertog [vertaling onbekend]¹⁰, voordat hij afscheid van
 hem nam. Hij had zijn slot en al zijn steden, burchten, klein en
 groot, weer teruggewonnen van de heidenen. <303-316>
 Toen de machtige koning weer in zijn rijk [op de troon] zat,
 gekroond in waardigheid, ontbood hij zijn raad en de jonge
 [hertog] van Brunswijk, die ijverig bij hem kwam.
 De koning sprak: “Mijn lieve kind, omdat je zo fijnbeschaafd
 bent dat je de kroon van Spanje niet wilt, die je zo mooi
 gewonnen had – zij zou anders verloren zijn, je verdiende haar
 echt, daarom verzoek ik je voor deze heren [van de raad], voor
 God en voor je eigen eer: neem de krijgsgevangenen. Ze zijn van
 jou. Het zou anders een schande voor mij zijn als je ze niet zou
 krijgen. <317-333>

⁹ Vs. 303-304. Hier staat letterlijk: ‘Ik kom u hij uit’. Het is echter onduidelijk wat dit zou kunnen betekenen.

¹⁰ Vs. 311. Hier staat letterlijk: ‘niet aan hem liet’. Dit is echter onduidelijk in deze context, en daarom is ervoor gekozen om dit niet op te nemen in de vertaling.

334 Ameral, koning und soldain:
 335 dye gebe ich alle in dyne hant.
 336 Dy synt vil besser dan Spanger lant.
 337 Nochtan ist is vil czy cleyne, frint,
 338 zu geben noch den ir haint verdient.”
 339 Der junge antwert snellich:
 340 “Heerre Got von hemelrich
 341 moysse uch lonen der groissen eren
 342 und dye gysst von so groissen herren
 343 und dye gefangen die ir mir gefit.
 344 Wan nu kein heerre uff erden lefft,
 345 dye gyfft, dye were eme gut genoch
 346 und sy sint woil myn gefug.
 347 Es ist hude eyn hoger dagh.
 348 Uff yr wolt sij daz ich mach
 349 myt uns gain in den sal.”
 350 Der koning sprach: “Mir hebet wol.
 351 Waz yr myt yn duet, daz ist gedan.
 352 Sy synt uwer, sunder wayn.”
 353 Der junge dede dy heerren holen.
 354 Man gaff yn wasser zu den molen.
 355 Man aß da frolich unde drang.
 356 Der hoff waz groß und lang.
 357 Do dye hoichczijt waret errijtten
 358 unde wart gedain mit hubschen seten.
 359 Do sprach der junge von Brunenczwich:

|6ra|

Admiraal, koning en sultan: ik geef ze allemaal aan jou. Zij zijn nog beter [om te krijgen] dan het Spaanse land. Het is nog steeds een te klein geschenk om te geven, en nog niet wat wat je verdient, mijn vriend.”

De jonge hertog antwoordde snel: “Here God in de hemel moet u en de gave van zulke grote heren en de gevangenen die u mij geeft met grote eer belonen. Want er leeft nu geen heer op deze aarde voor wie deze gift niet goed genoeg is, en het geschenk lijkt mij passend. Het is vandaag een belangrijke dag, want op deze dag wil ik dat zij [de gevangenen] met ons mee de zaal ingaan.” <334-349>

De koning sprak: “Dat is prima. Wat je met hen doet, dat zal gebeuren. Ze zijn zonder twijfel van u.”

De jonge hertog liet de heren/krijgsgevangenen halen. Men gaf hen water bij de molen. Men at en dronk daar vrolijk. De binnenplaats was groot en lang. Toen het feest met goede manieren was beleefd en klaar was, toen sprak de jonge hertog van Brunswijk: <350-359>

360 “Ir heydenschen herren semenclich,
 361 myn heerre, der koning, der sy hij
 362 hette syne edel dogent fry
 363 unde syne ere am mir gedain.
 364 Ir alle dye hye synt gefangen
 365 hayt der koning mir geben.
 366 Nu radent wie: ich will mit uch leben,
 367 wan ich nicht ain uch gerre
 368 zu versmehen dogent noch ere.”
 369 Sy antworten hubschelich:
 370 “Hirtzoch, mir synt heymen rijch
 371 unde yr synt aller eren wert.
 372 Nu nement von uns daz ir begert,
 373 schatz genoich, unde laist uns leben.
 374 Myr mogent nie rijcheit geben
 375 dan Spanger lant werent funff-
 376 ffort. Willent mit versseren lyve,
 377 uwer man syn, abe ir begert.
 378 Uwer name ist so hoge vermert
 379 daz mir mit eren mogen bestain
 380 und doynt waz ir wolt hain
 381 gethayn. Etcetera *Also der junge*
 382 *hirtzoch myt den gefanghen rete*
 383 *und sye sijch yme erbodent zu*
 384 *dinst. Etcetera.*
 [miniatuur]
 385 **Do der junge**
 386 hirtzoch

|6rb|

|6v|

“Jullie, alle heidense heren, mijn heer, de koning, [vertaling onbekend].¹¹

De koning heeft jullie, die hier gevangen zijn, allemaal aan mij gegeven. Maar raad eens? Ik wil met jullie leven, want ik [vertaling onbekend]¹² <360-368>

Ze antwoordden beleefd: “Hertog, thuis zijn we rijk en u bent alle eer waard. Neem van ons wat u begeert, genoeg schatten en laat ons leven. We kunnen niet meer rijkdom geven dan vijf keer het Spaanse land, maar we willen het goedmaken met onze levens. We willen uw mannen zijn als u wilt. Uw naam wordt zo geroemd dat wij u met trots kunnen dienen. <369-381>

Zo reed de jonge hertog met de gevangenen en zij boden hem hun diensten aan.

De jonge hertog ontmoet de koningin

Toen de jonge hertog <385-386>

¹¹ Vs. 361-363. Hier staat letterlijk: ‘hij zei dat hij zijn edele deugd vrij had en zijn eer aan mij deed’. Het is echter onduidelijk hoe dit goed vertaald kan worden, en daarom is ervoor gekozen om dit niet op te nemen in de vertaling.

¹² Vs. 367-368. Hier staat letterlijk: ‘want ik niet aan jullie graag te versmaden deugd noch eer’. Het is echter onduidelijk hoe dit goed vertaald kan worden, en daarom is ervoor gekozen om dit niet op te nemen in de vertaling.

387 horte, im
 388 barmte
 389 dese wort.
 390 Er sprach:
 391 “Uff mynen
 392 eyt, mir
 393 sal hude
 394 uwer huobscheyt vill me kos-
 395 ten dan dusent phunt
 396 Vill me sweren mit dem munde
 397 unde geloben mit uwer hant
 398 daz yr nyt gegen Spangen lant
 399 nummerme urluge bestaint?
 400 Uwer keyner noch uwer rayt,
 401 dye sult yr alle da heym lain.”
 402 Sy sworent alle. Do dis waz getan
 403 sprach der junge hirtzoch fort:
 404 “Uff yr eygen warheyt:
 405 daz ich yn uweren landen bin,
 406 so ensult yr mich durch uwer gewin
 407 vanghen, schetzen, noch uneren ,
 408 schaden, noch mit keynen kommer beladen.
 409 Me doint alle dez gelich
 410 als uch beschyt in desem rijch.”
 411 Daz sworet sij noch yrren seden.
 412 Da schalt men ledich uff der steden
 413 dye heydenschen hern mit der fert
 414 und gaff yn henxst ros unde pert
 415 icklichen, als yme czu gehort
 416 unde reyt selbs mit yn fort.
 417 Tusschent dem und Spainger lant
 418 do geboit sij eme dye hant.

[7ra]

deze woorden hoorde, kreeg hij medelijden. Hij sprak: “Op mijn eed, vandaag zal uw hoofsheid mij veel meer kosten dan duizend pond. Kunt u me zweren met uw mond en beloven met uw hand dat u nooit meer een oorlog tegen Spanje begint? Noch uw [vertaling onbekend]¹³, noch uw raad, die moet u allemaal thuislaten.” <387-401>

Dat zwoeren ze allemaal. Toen dat was gedaan sprak de jonge hertog verder: “Beloof me bovendien dat als ik in uw landen ben, dat u mij niet voor uw gewin zult oppakken en losgeld zult vragen, noch zult u mij in oneer brengen, schade toebrengen of hinderen. Behandel me zoals je zelf behandeld bent in dit rijk.” Dat zwoeren zij zoals zij het zelf gewend waren. Dat verkondigde men luid in de stad en men gaf snel de heidense heren ieder hengsten, rossen en paarden, zoals het hoort en [de hertog] reed zelf met hen weg.

Tussen Spanje en hun thuis boden ze hem de hand. <402-418>

[7rb]

¹³ Vs. 400. Het is onduidelijk wat het woord ‘keyner’ hier betekent.

419 Sy namen urloff und reden
420 sprechende von der dogent hetten
421 dez jungen hirtzogen von Brunenczwich,
422 daz yn der werlt nit sin gelich
423 von fromheyt nyt enwere,
424 noch nye stundt na werntlicher ere.
425 Der junge hirtzoch kerte weder
426 zu dem koninge dar neder.
427 Vor yme knyhet hey umb urloff
428 unde wolde rumen sinen hoff
429 unde keren da hey her quam.
430 Do der koning daz vernam,
431 er sprach: “Daz mach nit syn, vorwar!
432 Durch myne bede, blijfft noch eyne jare,
433 want ichs begeerren sunderlich.”
434 Der hirtzoch dede also,
435 dez was der koning also fro
436 unde alle Spainschen heerren.
437 Der hirtzoch dede keren
438 syn volck zu lande weder abe.
439 Der koning groisse gaben gab
440 den heerren dye czu lande kerten,
441 daz sy sijnen loff da merten.
442 Ffunffczich rijtter frij
443 beleben dem jungen hirtzogen bij,
444 dye bij yme waren zu allen stunden.
445 In torneren unde in taiffelrunden,
446 ffromheit dy manmoich schauen
447 sper czu brechen vor den frauen.
448 Den jungen hirtzochen yn aller wiß
449 gefyel der sig und der prijß.

|7va|

Ze namen afscheid en reden weg, al pratende over de deugden van de jonge hertog van Brunswijk, die wat betreft vroomheid zijn gelijke in de wereld niet had, en ook qua wereldlijke eer kwam niemand zelfs ook maar bij hem in de buurt. De jonge hertog keerde terug naar de koning. Hij knielde voor hem neer om toestemming te vragen weer weg te gaan en terug te keren naar waar hij vandaan kwam. Toen de koning dat hoorde sprak hij: “Dat kan niet gebeuren! Ik verzoek u: blijf nog een jaar, want ik wil dat heel graag.” Dus de hertog deed dat, en de koning was blij, evenals alle Spaanse heren. <419-436> De hertog liet zijn mannen weer terugkeren naar zijn land, zodat ze zijn lof daar zouden vermeederen. Vijftig ridders bleven bij de jonge hertog, die altijd bij hem waren. in toernooien en tafelronden kan men moed aanschouwen; [door de] speer te breken voor de vrouwen won de jonge hertog altijd en kreeg de prijs. <437-449>

450 Eyns dages czu hant waz
 451 do dye koningynne sas,
 452 gecronet, geczeret kostelich.
 453 Der junge hirtzoch von Brunenczwich
 454 wart geschoffen zu den malen
 455 von frauwen Venus mit eyner stralen
 456 daz er bevede mit allen luden.
 457 Dar nach quam snellich gereten
 458 der mynnen fuer, dede eme brande
 459 myt fuer, daz yme Venus sande,
 460 in eyner mynnenlichen gluet.
 461 Er wyst nyt wye eme der moyt,
 462 so unledich wart von bynnen.
 463 Er gedachte: wez sal ich begynnen?
 464 Dye frauwe hait myn hertz gestoln.
 465 Der hayt mire so vil gedan.
 466 Were ich syn kint unde anders nyt,
 467 so were mir czu vill geschiet.
 468 Gantzer truwen von synen lybe,
 469 dye mir den gestolen hayt,
 470 mynnenlichen ane missedayt.
 471 Will ich ir myn lijden clagen
 472 ader will ichs alleyn tragen?
 473 Ich will yr clagen, sy ist guet.
 474 Dye wile ich suß bin gemoit.
 475 Er waz yn karmen unde yn truren.
 476 Mynne lyeß hyn nyt duren.
 477 Er gedaicht vort unde weder
 478 czu bette yn eyn kam groß.

Op een dag kwam hij waar de koningin zat, gekroond en rijk gekleed.¹⁴ Op dat moment werd de jonge hertog van Brunswijk getroffen door een pijl van Venus, zodat hij over zijn hele lichaam trilde. Daarna vlamde het liefdesvuur snel op en het deed hem branden met het vuur, dat Venus stuurde, in een lieflijke gloed. Hij wist niet hoe hij zich voelde, zo leeg was hij van binnen. Hij dacht: wat moet ik nu beginnen? De vrouwe heeft mijn hart gestolen, maar hij [de koning] heeft zoveel voor me gedaan, alsof ik zijn kind was. Ik kan zijn vertrouwen niet beschamen, maar zij heeft in een bitterzoete misdaad mijn hart gestolen. <438-470>

Zal ik bij haar mijn beklag doen over mijn lijden, of zal ik het alleen dragen? Ik wil bij haar klagen, ze is goed. [Vertaling onbekend]¹⁵

Hij was aan het kreunen en aan het treuren. De liefde liet hem niet los.

Hij lag al denkend in een bed in een groter kamer. <471-478>

¹⁴ Vs. 452: 'geczeret' betekent letterlijk 'versierd', maar omdat dat klinkt alsof het om een object gaat, terwijl hier sprake is van de koningin, is gekozen voor 'gekleed'.

¹⁵ Vs.474: 'Dye wile ich suß bin gemoit.' Letterlijk staat hier: 'Die tijd ben ik zoet in mijn gemoed', maar het is onduidelijk wat dat hier betekent, dus er is voor gekozen dit niet in de vertaling op te nemen.

479 Man hatte anxst vor synen
 480 doyt. (sequitor also cum rubrica) Etcetera.
 481 *Also der junghe hirtzoch siech lach*
 482 *unde men noch ertzten schickte unde*
 483 *sij nit anders erkennen moichten*
 484 *dan er enczundet were. Etcetera.*
 [miniatuur]
 485 **Der koning**
 486 und dye
 487 besten meis-
 488 ter von
 489 wijsen leren
 490 dede man
 491 komen in kurtz-
 492 en stunden
 493 unde sye keyn suycht ain yme funden
 494 anders dan er von bynnen
 495 vill lijdens yn synen synnen.
 496 Eyn heydensche junffrauwe
 497 wainde myt der frauwen,
 498 dye koningynnen von Spaining lant.
 499 Astromanya waz ir bekant.
 500 Sye kunde wail in sternen sehen
 501 waz uff der erden solde gescheen.
 502 Dar ging sy in eyner naicht
 503 unde laß yn der sternen maicht
 504 daz der hirtzoch yn mynnen
 505 gefangen waz von der koningynnen.
 506 Dez ginge dye junffrauwe da er lach.
 507 Ffruntlich zu yme sprach:

[7vb]

Men was bang dat hij dood zou gaan.

*Zo lag de jonge hertog ziek en men stuurde artsen en zij konden niet anders dan vaststellen dat hij ontstoken was.*¹⁶

[8r]

[8va]

De koningin ontmoet de jonge hertog

De koning liet de beste en wijste meesters [in de geneeskunst] zo snel mogelijk aanrukken en zij konden geen ziekte bij hem vinden, behalve dat hij van binnen erg leed. Een heidense jongvrouw hoorde bij de vrouwe, de koningin van Spanje. Zij was bekend met astronomie. Ze kon goed in de sterren kijken en zien wat er op aarde zou gebeuren.

Op een nacht ging ze naar sterren kijken en las daar dat de hertog in liefde bevangen was voor de koningin. Daarop ging de jongvrouw naar waar hij lag en sprak vriendelijk tot hem: <479-507>

¹⁶ Vs.484: 'enczundet' kan hier twee dingen betekenen. Enerzijds de 'ontsteking' als ziekte, anderzijds kan hij hier 'ontbrand' zijn in liefde voor de koningin.

508 “Vill czarter lieber edeler heerre,
 509 genesent durch uwers selbs ere.
 510 Waz uch von syech dagen mach wesen
 511 daz weyß ich woil. Ich haer gewesen
 512 in den planeten in daz firmament.
 513 Venus hait uch czu gesent
 514 gantz mynne ain myner frauen.
 515 Ich sagen uch daz in guden truwen:
 516 sij mynt uch me wan yr
 517 sye duet.
 518 Dar umb hant frischen myyt.
 519 Yerlijchet uwer sone entgein ir
 520 und sacht mir czware.
 521 Ich ensals gesagen nummer eynich wort.”
 522 Als dyß der heerre hat gehort,
 523 er sprach: “Junffraue, da ist nit ane.”
 524 Sicher sprach sij edel man
 525 Es ist also ich han gesayt.
 526 Verlijchet frolich uwer gedait.”
 527 “Entgein mich,”er antwort.
 528 “Het ich vernomen daz ir mit truen kunt helen,
 529 ich wulde uch junffraue bevelen
 530 czu helffen tragen myn heymlicheit.”
 531 “Ja heerre, uff mynen eyt.
 532 Ich will es gedencken nummermere.”
 533 Czwaren sprach der edel heerre
 534 “Do haint yrs czumail getragen
 535 wye ich mynne mit genaden
 536 tragen czu der koningynnen?
 537 Her umb verlyssen ich lyff unde synne
 538 unde moyß von groissen ruwen sterben.

|8vb|

“Zeer lieve, edele heer, genees door uw eigen eer. Ik weet wat u
 zo ziek maakt. Ik heb het gezien in de [stand van] de planeten
 aan het firmament. Venus heeft u grote liefde voor mijn vrouwe
 gestuurd. Ik zeg u dit in goed vertrouwen: ze houdt meer van u
 dan u van haar. <508-517>
 Houd daarom frisse moed. [Vertaling onbekend]¹⁷ en vertel mij
 de moeilijke boodschap. Ik zal nooit een woord doorvertellen.”
 Toen de hertog dit had gehoord sprak hij: “Jonkvrouw, er is
 helemaal niets.”
 Zelfverzekerd sprak zij: “Edele man, het is zoals ik [net] gezegd
 heb. Ontken maar vrolijk, wat u wilt.”
 “Bevrijd me [van deze ziekte],” antwoordde hij. “Als ik had
 geweten dat u mij werkelijk kunt genezen dan zou ik u bevelen
 mij te helpen bij het dragen van mijn geheim.”
 “Ja heer, ik zweer op mijn eed dat ik het [geheim] altijd zal
 bewaren.”
 Met moeite sprak de edele heer: “Heeft u wel eens [liefde]
 gevoeld zoals ik liefde voel voor de koningin? Daarom hebben
 mijn lichaam en verstand mij in de steek gelaten en moet ik
 sterven door het grote verdriet.
 <518-538>

¹⁷ Vs. 519: ‘Yerlijchet uwer sone entgein ir’. Het is onduidelijk wat hiermee bedoeld wordt.

539 Der ko hat umb myn werben
 540 me czuycht bewyset unde ere grois.
 541 Her umb sterb ich lieber doyt
 542 dan ich der frauen sagen will.”
 543 Dye junffraue sprach: “Swygent stille.
 544 Sunder wort uß mynen munde
 545 sult yr syn in kurtzer stunde
 546 daz uch dye edel koningynne
 547 gunst dreyt unde mynne.”
 548 Myt den sy von yme scheyt
 549 unde dede anders nyt
 550 dan sy schreib eynnen brieff myt synne:
 551 ‘Wissent edel koningynne
 552 daz ir hij uff ertrich
 553 mogent verdyenen daz hemelrich
 554 ayn deme jungen hirtzogen guet,
 555 daz hertz synne und muyt
 556 in mynnen hait ain uch getragen.
 557 Ich mach such mit munde nit sagen,
 558 ich hette gewist uff myn truwe.
 559 Mit gedede eyn lyebe frauwe
 560 Gebet yme troist unde saget
 561 daz yr gunst zu yme traget,
 562 daz er verdynt zu vor ayn.
 563 Auch ist er hoich genoich geborn
 564 daz er wail ist eren wert
 565 als yr schuldich sijt.’
 566 Desen bryeff uff den tabijt
 567 laicht sy yn uff daz beth neder.

[9ra]

De koning heeft me voor mijn overwinning beloond. Ik ga nog
 liever dood dan dat ik het zijn vrouw vertel.”
 De jongvrouw sprak: “Wees stil. Zonder dat er ook maar één
 woord uit mijn mond zal komen, zal je in korte tijd door de
 koningin begunstigd en bemind worden.”
 Daarmee nam ze afscheid van hem en deed niets meer dan dat ze
 een brief schreef: <539-550>
 ‘Wist u, edele koningin, dat u op deze aarde de hemel kunt
 verdienen door de jonge, goede hertog, want hij heeft zijn hart,
 verstand en moed in liefde aan u opgedragen. Ik mag het niet
 hardop zeggen, maar ik weet het [zeker], vertrouw op mij.
 [vertaling onbekend]¹⁸ <551-559>
 Bied hem troost en zeg dat u hem welgezind bent en dat hij dat
 verdient. Ook is hij hoog genoeg geboren om de eer waard te zijn
 die u hem schuldig bent.’
 Deze brief legde ze op [vertaling onbekend]¹⁹ het bed neer.
 <560-567>

¹⁸ Vs. 559: ‘Mit gedede eyn lyebe frauwe.’ Letterlijk staat hier iets als ‘met gedaan een lieve vrouwe.’, maar waar dat bijhoort en wat het betekent is onduidelijk.

¹⁹ Vs. 566: ‘tabijt’. Mogelijk wordt hier ‘tapijt’ bedoeld in de moderne zin van het woord, maar het is onduidelijk hoe dat hier gelezen moet worden.

568 Dy koningynnen da quam seder
 569 und fant den brieff, da sij yn laß.
 570 Dye alde junffraue bij yr saß.
 571 Sij sprach doynt nach den bryeffe:
 572 “Ir doynt goide und dem rijtter lyeffe.”
 573 Dye koningynnen sprach sij ain:
 574 “So will ich gerne myt yme gain
 575 unde wircken na den rade dyn.
 576 Es were noch schade daz sterbe sinDez behiff ich ane
 577 Dez behiff ich ane crone, fraue.
 578 Sij sprach: “Heerre, uff myn truwe,
 579 es ist mir ernst in deser czijt.”
 580 Myt uffgehabenen armen wijt
 581 umb fingk sij den rijtter guet
 582 unde sade yme: “Nu haibe guden mut.
 583 Ich belijff uch gunstich ummerme”
 584 Er sprach: “Frauwe, allen wee |9rb|
 585 will ich ergeben uff mynen eyt
 586 abe yrs meynnent in stedicheit.”
 587 Sy sprach: “Ja, ich sicher, heerre.”
 588 Der rijtter sprach alle swere:
 589 *Also der sieche rijtter uff stoint*
 590 *Und gesunt wart von gudem*
 591 *troist der yme geben wart*
 [miniatuur] |9v|

De koningin kwam en vond de brief, waarop ze hem las. De oude
 jongvrouw zat bij haar.
 Ze sprak nadat ze de brief gelezen had: “Je hebt goed gedaan
 voor de lieve ridder.”²⁰
 De koningin sprak tot haar: “Ik wil je raad opvolgen en naar hem
 toe gaan. Het zou toch jammer zijn als hij sterft. Daarom
 [vertaling onbekend]²¹
 Zij [de koningin] sprak: “Here, op mijn woorden, ik neem het nu
 serieus.”
 Met wijdopen armen ontving zij de goed ridder en zei hem: “Heb
 goede moed nu. Ik blijf u voor altijd gunstig gezind.”
 Hij sprak: “Vrouw, alle pijn wil ik weggeven op mijn woord, als
 u het werkelijk meent.”
 Ze sprak: “Ja, ik meen het zeker, heer.”
 De ridder sprak eerbiedig: <571-588>

Zo stond de zieke ridder op en was gezond door de goede troost die hem was gegeven.

²⁰ Vs.571-572: Het is niet helemaal duidelijk wie hier spreekt na het lezen van de brief, de koningin of haar dienstmaagd. Ik ben er hier vanuit gegaan dat de koningin spreekt en haar dienstmaagd complimenteert met haar handelen. Als het echter de dienstmaagd is die spreekt zou dit ook geïnterpreteerd kunnen worden als een opdracht om ‘goed te doen voor het lichaam van de ridder’, ofwel: hem te gaan genezen van zijn ziekte door haar aanwezigheid.

²¹ Vs. 577: ‘Dez behiff ich ane crone, fraue.’ Het is onduidelijk wat hier bedoeld wordt. Het kan zijn dat de koningin benadrukt dat ze een kroon ‘aan heeft’, maar het is vreemd dat ze dat hier schijnbaar zonder reden noemt.

592 “Uff den troist
593 von uweren
594 munde.” Er
595 genaß in
596 kurtzer stun-
597 de. Wil ich
598 geben fraue
599 myn. Unde
600 vill balde
601 hye geneßen syn.
602 Dar nach macht er manchen hoeff.
603 In allen czijden waz er uff
604 myt wapen czu mancher statt.
605 Eyns morgens er den koning bat
606 daz er moyst spelen faren
607 in daz lant da dye heyden waren,
608 dye yme gefangen waren gar.
609 Der koning sprach “Ja, eyn jare,
610 nyt lenger, geben ich dir urloff.”
611 Alsus rumede er daz konings hoff
612 und reyt yn der heyden lant
613 da er vil frundt fant
614 dye eme guytlichen deden
615 unde mit yme spelen reden.
616 Bij yrren frauwen czu hoff
617 dye yme schone cleynot gaben
618 unde manich edel gesteyne.
619 Dye sante er, cleyn und grois,
620 von Spaingen der edel koningynne
621 in gunsten und in mynne.

[10ra]

De koningin wordt ziek

“Door de troost uit uw mond.”

Hij genas snel. [vertaling onbekend]²²

Daarna brengt hij bezoeken aan vele hoven. Hij ging gewapend naar steden.

Op een morgen vroeg hij de koning of hij naar toernooien mocht gaan in het land van de heidenen, die ooit zijn gevangenen waren geweest.

De koning sprak: “Ja, ik geef je toestemming om een jaar en niet langer te gaan.”

Dus ging hij weg van het koninklijk hof en reed naar het land van de heidenen, waar hij veel vrienden vond die hem goed behandelden en met hem naar toernooien gingen.

Hun vrouwen aan het hof gaven hem mooie kleinoden en veel edelstenen. Die stuurde hij allemaal naar de koningin in Spanje om bij haar in de gunst te komen en omdat hij van haar hield.

<592-621>

²² Vs. 597-601: De passage is verwarrend, omdat niet duidelijk is of dit door iemand uitgesproken wordt, of dat dit vertellerstekst is. Bovendien opvallend is dat twee keer zeer kort op elkaar vermeld wordt dat hij ‘snel genas’ (Vs. 594-595 en 600-601).

622 Dye heerrn dadent eme bekant
623 daz refeyr in heyden lant
624 dye man nyt betwyngen konde.
625 Dar reyt er in kurtzer stunde
626 myt heren und heres krafft.
627 Myt behendicheit und maigt
628 wan er dye burge daz alt ware
629 unde fing dye reuffer alzumail.
630 Der konyngynnen er sy sant
631 unde schreyff bryeffe mit der hant:
632 ‘Wiltu wissen, koningynnen guet,
633 uwer gunst gait vor allen muyt
634 wez ich in fremde lant bestain.
635 Anders enhabe ich nyt gedain.
636 Ir mogent geben leven, doyt
637 den gefangen cleyn unde groß.
638 Dye sende ich in uwer hende alle.
639 Dunt als uch woil bevalle.
640 Ich bin uwer eygen, war ich fare.’
641 Deser mere komen in den jare.
642 So vyel der koningynne
643 daz sy gefangen wart mit me
644 unde syech wart als der hirtzoch,
645 daz man nam yr loge.
646 Do der hirtzoch hat gemacht freden
647 von den reuberen in allen steden,
648 er qwam czu lande weder abe
649 unde kerte hyn von der heydenschaff.
650 Dez dye heyden warent blijde.

|10rb|

De heren vertelden hem dat er rovers in het land van de heidenen waren die men niet kon bedwingen.²³

Hij reed er snel heen met de heren en het leger. Met behendigheit en macht overwon hij de oude burcht en ving alle rovers. <622-629>

Hij stuurde ze naar de koningin en schreef een brief met de hand: ‘Weet u, goede koningin, dat uw gunst boven alle moed gaat, want anders had ik in dit vreemde land geen standgehouden. U mag de gevangenen doden of laten leven, ik stuur ze u allemaal. U mag ermee doen wat u goeddunkt. Altijd de uwe, waar ik ook ga.’

Het duurde een jaar voor de boodschap aankwam. Daardoor werd de koningin ziek zoals de hertog [geweest was], en men onderzocht haar urine.

Toen de hertog overal vrede had gesticht door alle rovers op te pakken, kwam hij terug uit het heidense land. De heidenen waren hem dankbaar. <630-650>

---

²³ Vs. 623: ‘refeyr’ betekent over het algemeen ‘rivier’. Gezien de context (vs. 629) en het feit dat er verder niet meer over een rivier gesproken wordt, ben ik er van uitgegaan dat hier ‘rovers’ bedoeld wordt.

651 Er ging in kurtzer czijte,
 652 do er dye koningynnen sach,
 653 dye syech uff yrren bette lach.
 654 Er fragede wie es yr stunde bij.
 655 Sij sprach: “Hirtzoch frij,
 656 wult yr es, sal wail umb mich syn.
 657 Auch mogent ir mir eyn sterben geben.”
 658 Er sprach: “Fraue, alle myn leben
 659 will ich doyn noch uweren begeerren!
 660 Daz layß ich nyt umb nyemant.”
 661 Sij sprach: “Wilt ir daz ich leben?
 662 Ir sult mir lonen unde geben
 663 dez uwer truwee zu eynnen pand,
 664 daz yr myt mir usser lande
 665 uch sult eyn czijt verlyessen
 666 ader ich will den doyt erkyessen.”
 667 Er sprach: “Fraue, durch edelheyt,
 668 sehet ain uwer hubscheyt.”
 669 Sij sprach: “Sagent dar gegen nyt.
 670 Ich will daz myn will geschiet.
 671 Ir sult den koninck doyn verstain
 672 daz uch bryeff synt komen sayn
 673 daz uwer vader sij gestorben
 674 unde rijtter unde knecht hant erworben.
 675 Daz sij von uch uwer lehen alleyne
 676 entphangen willent grois unde cleyn,
 677 wan yr moist zu lande in czijten.
 678 Dan sult ir czu Sent Jacob rijden,
 679 dye stat ist unsser eygen.
 680 In der herbergen myn
 681 sult yr rijden unde belijben da.
 682 Ich sal uch sycher rijden na.”
 683 Der hirtzoch sprach: “Fraue myn,
 684 waz yr wilt daz sal syn.”

|10va|

Hij ging snel naar de konining, die ziek op haar bed lag. Hij
 vroeg haar hoe het met haar ging.
 Zij sprak: “Hertog, als u het wilt, dan zal het goed met me gaan.
 Ook kunt u mij laten sterven.”
 Hij sprak: “Vrouw, heel mijn leven wil ik nog doen wat u wilt!
 Ik laat me door niemand tegenhouden.”
 Ze sprak: “Wilt u dat ik blijf leven? Geef mij een onderpand dat
 u met mij dit land verlaat voor een tijd, of anders kies ik de
 dood.” <651-668>
 Hij sprak: “Edele vrouw, denk aan uw hoofsheid.”
 Zij sprak: “Spreek me niet tegen. Ik wil dat mijn wil geschiedt. U
 zult de koning laten weten dat u een brief hebt ontvangen, waarin
 staat dat uw vader is gestorven en dat u ridders en knechten hebt
 geërfd. Ze willen alleen van u leengoed ontvangen, dus u moet
 een tijd in het land zijn.
 Dan zult u naar Santiago rijden, die stad is van onszelf. U zult
 naar een herberg rijden en daar blijven. Ik zal me dan bij u
 voegen.”
 De hertog sprak: “Vrouwe, wat u wilt dat zal gebeuren.” <669-
 684>

685 Er qwam czum koning da
 686 unde sprach yme mit Worten czu,
 687 als yn nu dye fraue hyeß.
 688 Der koning in noden rijen ließ
 689 den jungen hirtzogen schone.
 690 Er bode yme syne crone
 691 hette er bij yme willen blijven
 692 unde hette er yn in eren
 693 syn lant in recht unde meren.
 694 Der hirtzoch danckt yme sere.
 695 Er wolde der cronen nyt.
 696 Alsus er von dem koning schyete
 697 unde reyete czu Sent Jacob inne.
 698 Dez anderen dages dye konyngynne
 699 czu den koninge von Spaignen sprach:
 700 “Heerre, ich hoffen myn ungemach
 701 sal besseren yn kurtzen czijden,
 702 wan ich moyß czu Sent Jacob rijden.
 703 Dar habe ich mynen wech gelofft.”
 704 Der koning sprach: “Wez uch behaigt,
 705 daz sal uch fraue bereyete wesen.”
 706 Dye frauwe sach man da genesen
 707 unde bereyeten yr pert
 708 czu rijten czu Sent Jacob wert.
 709 *Also der koning der koningynnen*
 710 *yr cleyder und yr pert und all*
 711 *yr geczuich bereyete wart, want*
 712 *czu dem helgen Sent Jacob wulden*
 713 *rijden. Etcetera.*
 [miniatuur]

[10vb]

Hij ging naar de koning en sprak hem toe met de woorden die de
 vrouw hem had opgedragen.
 De koning liet de jonge, knappe hertog gaan. Hij bood hem zijn
 kroon aan als hij had willen blijven en dan had hij land gekregen.
 De hertog bedankte hiervoor. Hij wilde die kroon niet, dus nam
 hij afscheid van de koning en reed naar Santiago.
 Een dag later ging de koningin naar de koning van Spanje en
 sprak: “Heer, ik hoop dat mijn toestand snel zal verbeteren als ik
 naar Santiago ga. Daar moet ik heen.”
 De koning sprak: “Wat u behaigt, dat vind ik in orde.”
 Ze voelde zich meteen een stuk beter en reed op haar paard naar
 Santiago.²⁴ <685-708>

Zo maakte de koning de kleding en het paard en al haar
[benodigdheden] klaar voor de koningin, want ze wilde naar het
heilige Santiago rijden.

[11r]

²⁴ Vs. 706: wat er letterlijk staat: ‘men zag de vrouw toen genezen’.

714 **Der koning dede**
715 bereyden junf
716 frauwen schoen
717 myt yrren
718 cleyden, rijtter,
719 knecht unde
720 ir gefert czu
721 rijden myt
722 yr hundert pert. Do dye fart
723 waz bereyt, sy nam urloff unde reyt
724 czu Sent Jacob wert geringe.
725 Der ko hatte alle ding wail bereit:
726 sij hatte yrren marschalk myt,
727 hofte meister unde alle,
728 also sulcher frauen zemen sal.
729 Sy reyt ewegh hubschlich
730 uff den wegh freudenrich
731 Do sij bij Sent Jacob qwam,
732 eyn mile na sij vernam
733 eynnen schonen buesch da in ran.
734 Eyn frysches wass clar unde schoin
735 durch ging myt sturme rynnen.
736 Dye koningynnen sprach:
737 “Man sult blijven
738 myt dem volk. Ewenich resten
739 duycht sij guet under baumes alt.
740 So will ich rijten heymlich ain der sijten
741 myt mynner junffrauwen eyn.”
742 Do dede man resten,
743 daz volck gemeyn.
744 Sij reyt in den buesch unde stund abe.

|11va|

Op weg naar Santiago

De koning liet voor de mooie koningin haar paard met haar kleding klaarmaken en liet ruiters, knechten en honderd paarden meerijden. Toen het gezelschap klaar was om te gaan, nam ze afscheid en reed snel naar Santiago.

De koning had alles goed voor haar voorbereid: haar maarschalk was mee, de hofmeester en alle anderen die zulke vrouwen zoal meenemen. <714-728>

Ze reed een tijdje over de weg, tot ze Santiago tot op een halve mijl genaderd was, waar zij een mooi bosje zag. Een mooi, fris en helder water stroomde er doorheen. De koningin sprak: “Men moet hier blijven bij de rest van de mensen. Een beetje rusten bij die oude boom dunkt mij goed. Ik ga met mijn jonkvrouw naar de andere kant.”

Zo geschiedde dat haar gezelschap ging rusten. Zij reed het bosje in en steeg af. <729-744>

745 Ir junffrauwen sij do gab
 746 ir czelden pert zu halten dar,
 747 unde ginck uff daz wasser clær
 748 unde nam yrren bunten mantel wert,
 749 recht fueßtrappen in dye erde
 750 In eynnem schyne ob dar in
 751 gefallen were dye koningynne.
 752 Und da ging sy yrren weg langx
 753 den ryfeyr lang durch den
 754 walt in dye stat
 755 von Sent Jacob, den rechten pat.
 756 Bynnen dez der marschalck seyte:
 757 “Ir junffrauwen, bij waz stete
 758 ist uwer junffraue so lange stunde
 759 in dem buesch? Es neget den abende.
 760 Sollen wir komen mit sonnen schyn
 761 zu Sent Jacob, mir muessent syn
 762 uff unsseren perden unde henxsten.”
 763 Dye junffrauwen reden zum neisten
 764 in den buesch und suechten
 765 dye junffraue waz sy moichten.
 766 Dye junffrauwe hilt ir frauen pert
 767 unde wyste nyt wo sy hynwert
 768 dye koningynnen gefarn waz.
 769 Zu lesten sant men yn daz graß
 770 den mantel lygen in der geberde,
 771 als abe dye frauwe erdruncken were.
 772 Des trurten dye frauen unde herren.
 773 Hantslagh myt groissen ruwen
 774 sachman gruelichen trijben
 775 alle dye man unde wyben.
 776 Sij reden dannen sy warent komen.
 777 Der ko hatte dye mere vernomen
 778 ee sy quamen czu lande.

|11vb|

De teugels van haar paard gaf ze aan haar jonkvrouw om vast te houden, en ze liep naar het heldere water met haar gekleurde mantel. Ze drukte haar voetstappen in de aarde, waardoor het leek alsof ze in het water gevallen was.

Daarna vervolgde ze de rechte weg langs de rivier door het bos naar de stad Santiago. <745-755>

Al snel zei de maarschalk: “Vrouwen, wat doet uw vrouwe zo lang in dat bos? Het loopt al tegen de avond. Als we nog met licht in Santiago aan willen komen moeten we nu op onze paarden stappen.”

De vrouwen reden naar het bosje en zochten hun vrouwe. De dienaars van de koningin hield nog steeds het paard van haar vrouwe vast en wist niet waar ze heen was gegaan. Op het laatst zag men de mantel van de koningin in het gras liggen, alsof ze verdronken was. Daarover treurden de vrouwen en heren. Zij sloegen hun handen tegen elkaar van rouw. Ze reden terug naar vanwaar zij gekomen waren. De koning had het nieuws al gehoord voor ze terug in het land waren. <756-778>

779 Helge pryester dye erkande
780 busschoff, epte und kononchen,
781 nonnen unde monichen
782 dede er yr uß wert singen.
783 Schone begangen sunderlichen
784 waz dye czarte koningynne
785 unde sij waz czu Sent Jacob inne
786 tueschen dagh unde nacht komen
787 unde hat eynen boten genomen
788 dem gab sij eynnen bijsant von gold,
789 daz er dye hogeste sagen solde,
790 den jungen hirtzogen von Brunenczwig
791 daz er komen wulde gereyt.
792 Da hyn ymme dach weer bescheit
793 czu eyner frauwen
794 dye naich yme beyte.
795 Der bode dede mit snellicheit
796 dye boytschaff ain den jungen man.
797 Er antwert: “Abe mirs Got gun,
798 So will ich schyre gereyt syn.”
799 Do geboyt der heerre syn
800 daz man dye spyse mecht bereit.
801 Er wulde essen in snellicheit.
802 Es wart nach synen willen getain.
803 Bynnen der czijt waz er gegain
804 czu der frauwen von Spaingen lant
805 unde nam sij heymlich mit der hant,
806 daz es nyemant vernam
807 bynnen der porten, hey mit ir quam.

|12ra|

Hij liet priesters, bisschoppen, abten en kanunniken, nonnen en monniken bijzonder mooie liederen zingen [voor de koningin]. De koningin was ondertussen in de schemering aangekomen in Santiago en zij liet een bode komen. Ze gaf hem geld, zodat hij zou doorgeven aan de hertog van Brunswijk dat hij snel moest komen. [vertaling onbekend]²⁵
De bode bracht de boodschap snel aan de jonge man. Hij antwoordde: “Zo God het wil, zo zal ik snel gereed zijn.” Toen gaf hij de opdracht zijn eten te bereiden, zodat hij snel kon eten. Zo gebeurde het en binnen korte tijd ging hij op weg naar de koningin van Spanje en nam haar stiekem bij de hand in de stad, zodat niemand het merkte. <779-807>

---

²⁵ Vs. 792-794: het is onduidelijk hoe deze zin vertaald moet worden. Het zou kunnen dat de interpunctie hier niet helemaal klopt.

808 Do sij dye gantz nacht behuyt
809 blijven yn eynner herbergen guet,
810 in freuden sunder unkuesscheyt,
811 also gelieben mit erlicheyt.
812 Dez heerren gesunde waz ir hertz sweer.
813 Sij seyten: „Wo nu der heerre weer?”
814 Czu Sent Jacob bynnen der muren,
815 myt volk alle die nacht dur:
816 sij kundent yn nergent finden.
817 Sy wonden von ruwen ir hende,
818 sij wisten begynnen waz.
819 Sij reden gem Brunenczwig in die stat
820 in groissem ruwen alle gader
821 unde seyten synen vader,
822 sij hettent verlorn yrren heerren
823 unde wysten myn noch mee
824 were daz er yme selber brecht.
825 Wye man yn verloyß,
826 wye man yn soychte,
827 erczalten sij dem hirtzogen alle.
828 Dez wart eme syn freude small.
829 Der junge hirtzoch sunder nijt
830 *Also der junge hirtzoch bij der*
831 *koningynnen waz unde man in*
832 *soicht in der gantzen stat. Etcetera.*

[miniatuur]

833 **Der** junge hirtz-
834 och sunder nijt
835 waz bij der
836 koningynnen
837 dye czijt.

|12rb|

|12v|

|13ra|

Ze bleven de hele nacht verborgen in een goede herberg, in vreugde, eerlijkheid en zonder onkuis te zijn.

De gezanten van de hertog waren heel bezorgd. Ze zeiden: “Waar is onze heer nu?”

[Ze zochten] gezamenlijk de hele nacht binnen de muren van Santiago , maar ze konden hem nergens vinden. Ze wreven van verdriet in hun handen en wisten zich geen raad.

Ze reden in grote rouw naar Brunswijk en vertelden zijn vader dat hun heer verdwenen was en niet wisten waar hij was. Ze vertelden alles aan de hertog: hoe ze hem uit het oog waren verloren en hoe ze hem gezocht hadden. De hertog was niet blij.

<808-829>

Zo was de jonge hertog bij de koningin, terwijl men hem in de hele stad zocht.

Een jaar in Venetië

De jonge hertog was op dat moment bij de koningin. <833-837>

838 Sunder arch
 839 unde ubeldait
 840 quamen sij
 841 yn dye rijchestat
 842 zu Venedien unde beleben dar
 843 bij eyn ander wol eyn jare.
 844 Sij verczerten ir cleynod schoin.
 845 Eyns dages sachman in den troin
 846 dye sonne schynen ayn kommer.
 847 Es waz yn eyne schonen somer.
 848 Der hirtzoch sprach: "Mir czwey
 849 willent spelen faren uber see.
 850 Ist uch genuchlich fraue fyn?
 851 Wyr haben dar nach zu syn."
 852 Sij sprach: "Heerre, ich byn gemuyt
 853 czu done waz uch duncket guyt."
 854 Sij reden czelden prede sachte.
 855 Suß warent yr gedaichte
 856 unde mynnenclichen czu samen.
 857 Do sij czu dem wasser qwamen
 858 unde qwamen ayn dye sessen,
 859 da sagent sij eyn linden stain,
 860 dye czwyge grune as eyn wonder.
 861 Dar satten sij yr perde under
 862 unde sayssent durch dye kulde neder,
 863 want heyß unde dorre waz daz weder.
 864 Er lach myt den heubet bloyß
 865 ffruntlichen in der frauen schoiß
 866 unde seyte: „Vill czarte frauwee,
 867 myt recht ich nach uch tragen ruwe,
 868 daz ich uch ye uß spangen leyte
 869 unde ich mich dar czu y bereyte.
 870 Ir warent recht konyngynne!
 871 Man dede recht na uweren synnen.

Zonder kwaad of wandaad kwamen ze in de rijke stad Venetië en bleven daar samen wel een jaar. Ze verbruikten hun mooie schat. Op een dag stond de zon aan de hemel te schijnen. Het was in een mooie zomer. De hertog sprak: "Zullen we met z'n tweeën naar de zee gaan? Lijkt je dat wat, goede vrouw? We zullen daar naartoe gaan." <838-851> Zij sprak: "Heer, ik vind alles prima wat u goeddunkt." Ze reden vreedzaam naar zee. Zoet en liefdevol waren hun beider gedachten. Toen ze bij het water aankwamen en daar wilden gaan zitten zagen ze een lindeboom staan, waarvan de twijgen schitterend groen waren. Daaronder zetten zij hun paarden neer en gingen in de schaduw zitten, want het weer was heet en dor. Hij lag met een ontbloot hoofd in de schoot van de vrouw en zei: "Lieflijke vrouw, het doet me echt verdriet dat ik u uit Spanje geleid heb. U was daar koningin! Men deed wat u zei. <852-871>

|13rb|

872 Hirtzoch, heeren unde greysen rijch
873 dyenten uch vill herlich.
874 Sulche dynste synt uch nu dure.”
875 Sij sprach: “Heerre, in allen uweren,
876 daz moyß ich clagen mit macht.
877 Uch selber hain dar czu braicht
878 daz yr verloren waren eyn czijt.
879 Ir warent doch in uwer czijt
880 der beste rijtter uff erden,
881 czu dem sper unde czu den swerden.
882 Dez uwer name stoint vil ho da,
883 dez hatte myn hertz lijden na.
884 Doch haib ich uch vor alle ding lieb.”
885 Von ruwen der hirtzoch da entslieff
886 vill faste uff der frauwen schoiß.
887 Sij gedaicht: wir syn noch hynot bloyß.
888 Wo ich bij desem edel man
889 langer blijbe, so synt wir dan
890 beyde verlorn, ferre unde na.
891 Es ist guyt daz ich yme entga.
892 Ich kann woil wyrcken in sijden,
893 vogel beyssen und verblijden
894 dez menschen hertz mit eyn ansehen.
895 Er sal czu lande weder keren
896 und folgen rijtlicher eren.
897 Er sall mich suechen doin gereyde.

Hertogen, heren en rijke grijsaards dienden u. Zulke diensten zijn nu duur voor u.”
Ze sprak: “Heer, met alle respect, maar ik moet u tegenspreken. Ik heb u zelf hierheen gebracht waardoor u verdwenen gewaand wordt. U was toch eerst de beste ridder op aarde met de speer en met het zwaard. Uw naam werd hoog aangeschreven, en dat doet mij verdriet. Maar ik heb u boven alles lief.”
Van verdriet viel de hertog vast in slaap in de schoot van de vrouw. Ze dacht: [vertaling onbekend]²⁶
Als ik langer bij deze man blijf dan zijn we beide verloren. Ik doe er goed aan om bij hem weg te gaan. Ik kan wel met zijde werken, [vertaling onbekend]²⁷ en de harten van de mensen verblijden met mijn aanschijn. Hij zal naar zijn eigen land teruggaan en ridderlijke eer ontvangen. Hij zal me laten zoeken.
<872-897>

---

²⁶ Vs. 887: het is onduidelijk wat met ‘hynot’ en ‘bloyß’ wordt bedoeld, waardoor de zin lastig te vertalen is.

²⁷ Vs. 893: ‘beyssen’ kan zowel ‘bijten’ als ‘kussen’ betekenen, maar in beide betekenissen is het onduidelijk wat dit met vogels te maken heeft.

898 Wir moichten noch zu samen beyde
 899 weder komen eyn czijt her na.
 900 Es ist besser daz ich eme entga.
 901 Do sij sas in desem gedanck,
 902 laicht sije yme syn heufft sacht
 903 in den sant, sunder wee,
 904 unde ginck fort gegen dem see.
 905 Ir fuyßtrappen beleben in den sand.
 906 Eyn kauffman ging uff den lande
 907 myt synen gesellen spelen da.
 908 Eyn schyff stunt dem lande na.
 909 Er waz uß heydensch von Baldach.
 910 Er beydet guden windes da
 911 er lach. Etcetera *Also dye koningynne*
 912 *von dem hirtzogen entran unde*
 913 *lyeß yn lijgen slayffen unde*
 914 *czu eynem slayff schijff quam*
 915 *uff dem see. Etcetera.*
 [miniatuur]
 916 **Dye frauwe sprach:**
 917 “Liebar heerre,
 918 willet ir mich
 919 furen uber
 920 see, durch
 921 uwer godin
 922 yn deser czijt?
 923 Ich horen wail daz ir heyden sijt
 924 unde dye sproch ken ich woil.
 925 Ich wainde dar hine zu eynen mail.

|13va|

Misschien komen we over een tijd weer bij elkaar. Het is beter dat ik wegga van hem.
 Zo zat ze in gedachten verzonken, legde zijn hoofd zacht in het zand, zonder pijn, en ging richting de zee. Haar voetsporen blven in het zand staan.
 Een koopman ging net aan land met zijn bemanning om te spelen.
 Er was een schip in de buurt van het land. Het was een heidens schip uit Bagdad en het lag daar te wachten op goede wind.
 <898-911>

Zo liep de koningin weg van de hertog en liet hem liggen slapen en kwam bij een slavenschip op zee.

|14r|

|14va|

De koningin verdwijnt

De vrouw sprak: „Lieve heer, wilt u mij over zee varen, [vertaling onbekend].²⁸ Ik hoor dat u een heiden bent, en die taal ken ik goed. Ik ben daar zelf een keer geweest. <916-925>

²⁸Vs. 920-922: letterlijk staat hier: ‘door uw godin in deze tijd?’, maar het is onduidelijk wat hiermee bedoeld wordt.

926 Selbe bin ich von groissen magen,
 927 dye sint geboren uß cristenheit
 928 unde bin ich sunder rijcheit,
 929 arm, verbrant, daz duet mir we.
 930 Her umb will ich uß den lande.
 931 Ich kann mit sijden wircken so
 932 man sal in heydenschafft wesen fro
 933 von mynnen als men besijt.”
 934 Der kauffman sprach: “Quem uns yet
 935 von guedem wise, ich suld faren.
 936 Daz mich Got so wulde bewaren,
 937 der lauff und cruyt waissen duyt.
 938 Wulde ir dan mit uns fraue gut?
 939 Durch Got sal ich uch furen mit.
 940 Ir en sijt nyt von boser sijt
 941 unde sijt auch aller man frij
 942 der von unseren glauben sij.”
 943 Sij sprach: “Daz ist woil myn wille.”
 944 Indem quam eyn wint vil stille
 945 daz in guet waz unde heyll.
 946 Dye fraue ging in. Sij czogen daz seil
 947 unde furen uber mit gemache.
 948 Der hirtzoch vol von ruwen,
 949 er sach na syner frauwen,
 950 da von er vil gar nyt vernam
 951 dan ain yre fußtrappen do quam
 952 dye in leyten czu dem see.
 953 Do hatter er ruwe unde wee.
 954 Er schree unde ryeff mit stymmen lude:
 955 “Habe ich verlorn myns hertzs tout,
 956 so will ich ummer touren fort.”

[14vb]

Zelf ben ik van een hoge afkomst in de christelijke wereld, maar ik ben zonder rijkdom. Ik ben arm en dat doet me pijn. Daarom wil ik het land uit. Ik kan met zijde werken, dus de heidenen zullen wel blij zijn om mij te ontvangen.”
 De koopman sprak: “Er is ons iets goeds overkomen, ik zal varen. Moge God, die het loof en struikgewas doet groeien, ons beschermen. Wilt u dan met ons mee, goede vrouw? Ik zal onder God[’s bescherming] varen. <926-939>
 U heeft geen slechte gewoontes en [vertaling onbekend] die van ons geloof zijn.”²⁹
 Ze sprak: “Dat is mijn wil.”
 Op dat moment kwam een goede, kalme wind. De koningin stapte aan boord. Ze hesen het zeil en voeren met gemak naar de overkant.
 De hertog was vol van verdriet en zocht naar zijn vrouw van wie hij niet veel meer vernam dan de voetstappen die hem naar de zee leidden. Toen had hij verdriet en pijn. Hij schreeuwde en riep met luide stem: “Ik heb mijn hele hart verloren en dus zal ik voor altijd blijven dwalen.” <940-956>

²⁹ Vs. 941-942: ‘sijt auch aller man frij der von unseren glauben sij’. Het is niet helemaal duidelijk wat hiermee bedoeld wordt. Het lijkt alsof de koopman haar het voordeel van de twijfel geeft omdat ze van hetzelfde geloof zijn, alhoewel de tekst eerder vermeldt hij heiden is (vs. 909) en zij christen (o.a. vs. 927).

957 Alsus clagede er manig wort.
 958 “Ist sij erdruncken, dye fraue myn?
 959 Daz sal von mynen schulden syn,
 960 queme sij von mir in ungefug.
 961 dar czu enwere ich nit gut genoch,
 962 daz ich dye fraue regeren.
 963 Doch will ich czu lande keren
 964 unde na doin schrijben bryeve,
 965 abe ich von der werden lyeffe
 966 ich mach vernemen wo sij sij.”
 967 Suß kerte weder, der rijtter frij,
 968 uff synen perde hubschelich
 969 - ir pert er den armen gab -
 970 unde quam czu lande weder ab
 971 in eyns rijtters hoff,
 972 der rijch waz von groissen lobe.
 973 Unde waz sins lyeben vader rait,
 974 der yme halff uß aller noyt.
 975 Der hirtzoch den heeren ain sach.
 976 Er boyt ymme gueden dach
 977 unde fragede ab er yn bekende.
 978 Do sprach der heerre: “Neyn, ich nyt.”
 979 Gewaisse waz dez jungen bart.
 980 Er sprach zu den herren czart:
 981 “Alleyn bin ich uch unkundich.
 982 Ich bin der junge von Brunenczwig.”
 983 Do vill der heerre uff syne knye
 984 unde sprach: “Heerre! Dat ich uch sehen,
 985 dez sij Got gebenedyet.
 986 Uwer vader ist in kurtzer czijt
 987 gestorben, in seß wochen lanck.
 988 Urluge, unrecht unde betwanck
 989 begunde in dem lande regeren.

[15ra]

Zo klaagde hij menig woord.
 “Is ze verdrunken, mijn vrouw? Dat zal mijn schuld wel zijn, als
 ze door mij in de problemen is gekomen. Daarvoor zou ik niet
 goed genoeg zijn, dat ik de vrouwe leid.
 Ik zal terugkeren naar het land en brieven schrijven. Misschien
 kom ik zo te weten waar ze is.”
 Zo keerde hij terug, de ridder op zijn paard – haar paard gaf hij
 aan de armen – en hij kwam weer op het land bij het hof van een
 ridder die rijk was en geloofd werd.
 Het was de raadsheer van zijn lieve vader die hem uit de nood
 hielp. De hertog keek naar de heer, begroette hem en vroeg of hij
 hem herkende. <957-977>
 Toen sprak de heer: “Nee, ik herken u niet.” De baard van de
 jongen was gegroeid. Hij sprak tot de heer: “Alleen ben ik
 onbekend voor u. Ik ben de jongen van Brunswijk.”
 Toen viel de heer op zijn knieën
 En sprak: “Heer! Dat ik u zie, daarvoor zij God geloofd. U vader
 is korte tijd geleden gestoren, zes weken geleden. Oorlog,
 onrecht en nood begonnen het land te regeren. <978-989>

990 Nu sullent ir mit groissen eren
991 uwer lant besitzen gewelderclich.
992 Ich bin von golde noch so rijch,
993 uch ensal gebrechen nummerme.”
994 Der alde dede dem jungen herren
995 brengen roß, henxst unde pert
996 unde boytz yme auch vil wert.
997 Alle dye herren von den lande,
998 dye gaff er alle in sine hande,
999 dem jungen hirtzochen reyne
1000 unde entfing burge und lehen,
1001 gelicherwiß als da czu gehort
1002 unde regeren alsus vort
1003 syn lant mit alle in eren.
1004 Er sant boden also ferre
1005 durch alle lant all umbe die fraue.
1006 Dar umb er trug groissen ruwen.
1007 Erkunde nit vernemen da von
1008 wen er ye uß gesenden kann.
1009 Do dye frauwe waz in Baldach,
1010 der kauffman wunnenclichen sprach:
1011 “Ffraue, oder junffraue, wie daz sij,
1012 slayfft yn mynen huiß frij.
1013 Drutzehen dage da ynnen
1014 sult ir uch versynnen
1015 wye ir uch moicht aller best
1016 generen.”
1017 Tugenclich und mit eren,
1018 dye fraue seyt yme groissen dang.
1019 Sij beleyff drutzehen dage lang
1020 bij den kauffman uber see.
1021 Er hatte eyn wijff unde doichter czwo,
1022 dye hubsch waren unde guet.

Nu zult u met grote eer uw land goed leiden. Ik heb nog zo veel goud, dat het u nooit meer aan iets zal ontbreken.”

De oude heer liet de jonge heer een paard brengen en gaf hem veel van waarde. De macht over alle heren in het land gaf hij in handen van de jonge, reine hertog, en hij ontving land en pachten, zoals het hoorde en regeerde zo over zijn land in eer.

<990-1003>

Hij stuurde boden, ver weg, door het alle lande voor de koningin. Daarom had hij heel verdriet. Hij vernam geen nieuws over haar van de boden die hij uitzond.

Toen de koningin in Bagdad was, sprak de koopman vriendelijk: “Vrouwe, of jonkvrouwe, wat het ook is, slaap in mijn huis. Binnen dertien dagen zult u moeten bedenken hoe u zichzelf wilt onderhouden.”

De vrouwe bedankte hem hartelijk en beleefd. Ze bleef dertien dagen bij de koopman aan de andere kant van de zee. Hij had een vrouw en twee dochters, die netjes en goed waren. <1004-1022>

|15rb|

1023 Dye koningynnen waz frut,
 1024 behende von edelem seden.
 1025 Sij lerte mit willen beten
 1026 dye kinder da hubschlich werken.
 1027 Dez kauffmans wiff begunde nitz,
 1028 dez groissen herren dez sij plach.
 1029 Eyns nachtz sij bij den kauffman lach
 1030 unde seyte: "Lieber geselle myn,
 1031 moicht is mit dynen willen syn,
 1032 wye gerne ich hilt daz liebe wipp,
 1033 daz sij unß kinder lijf
 1034 wolde da regeren unde leren.
 1035 Ir leben ist wail naich eren."
 1036 Er sprach: "Frauwe geschwinne,
 1037 ir wist wail daz ich mynne
 1038 als mir selber ist ein schyn.
 1039 Dar umb: allen den willen din."
 1040 Sij danckt yme unde hilt sij dar
 1041 dye koningynne wail dru jar.
 1042 Unde sij waz czucht meisterynne
 1043 von yrren kinden, dye koningynne,
 1044 unde mynte sy als ir selbes lyff,
 1045 in desem als daz selich wijff.
 1046 Alsus wainde bij den kauffmanne,
 1047 starff der koning, ir guet man.
 1048 Ee keyn kint bleiff von synen lijff
 1049 Dez wart eyn urluge trijbe,
 1050 tusschen czweyer gebruder kint und urluge czwey jare |15va|
 1051 synt.
 1052 *Also urluge waz noch dez konings doyt tusschen*
 1053 *zweyer gebruder kint*
 1054 *und daz lant verheret. Etcetera.*

De koningin was deugdzaam en van edele zeden. Ze leerde de kinderen bidden. De vrouw van de koopman [vertaling onbekend].³⁰

Op een nacht toen ze bij de koopman lag, zei ze: "Lieve echtgenoot, jouw wil is wet, maar ik zou die lieve vrouw graag hier houden, zodat ze onze kinderen kan opvoeden en onderwijzen. Ze leeft erg eervol."

Hij sprak: "Knappe vrouw, je weet dat ik meer van jou houd dan van mijzelf. Daarom: doe wat je wil."

Ze bedankte hem en hield de koningin wel drie jaar daar. <1012-1041>

En de koningin was een bekwame kinderjuffrouw voor de kinderen en hield van ze alsof het haar eigen kinderen waren. Terwijl ze bij de koopman verbleef stierf haar man, de koning van Spanje. Hij had geen kinderen, waardoor tussen twee kinderen van zijn broers een oorlog ontstond die twee jaar duurde. <1042-1051>

Zo ontstond een oorlog na de dood van de koning tussen twee kinderen van zijn broers en het ging slecht met het land.

³⁰ Vs. 1027-1028: letterlijk staat hier: 'de vrouw van de koopman begon niets van de grote heer die zij verzorgde', waarbij onduidelijk is wat er bedoeld wordt.

[miniatuur]
 1055 **Duz** dye dorf
 1056 unde lande
 1057 verherth
 1058 werden unde
 1059 zu schanden,
 1060 daz enkon-
 1061 de nyemant
 1062 gekeren.
 1063 Zu rade gingent dye alde herren
 1064 unde dye wisen von den heerren
 1065 daz sij czu brunenczwich neven hetten
 1066 bij den hirtzogen yre werde,
 1067 do Spangen eyns wan mit den swerde.
 1068 Sulde ymant machen sone,
 1069 daz stunde yme aller best zu done
 1070 Er waz genedich: frunt und
 1071 wijff czu yme quament
 1072 unde clageten yme uffenbare
 1073 wye Spangen in perthien were
 1074 unde wie der koning waz gestorben.
 1075 Sye seyten Spaingen were verdorben.
 1076 Er wulde dan eyns komen dar in
 1077 durch dez edelen konings mynne,
 1078 der yme dick woil ere dede
 1079 unde durch dye koningynne mite,
 1080 dye eme ere dede czu foren
 1081 unde lange czijt waz verloren
 1082 unde nyemant wyste war.
 1083 Er antwert: “So faren mir dar
 1084 durch frede, abe ich gewynnen kan.”

|16ra|

De hertog gaat weer naar Spanje

Dus de dorpen en het land waren in bittere strijd en werden verwoest, dat kon niemand voorkomen. De oude heren kwamen bij elkaar en de wijzen onder hen [herinnerden zich] dat ze in Brunswijk een vriend hadden bij de hertog, die Spanje ooit het met zwaard bevrijd had. Hem zou mijn de zoon van koning moeten maken, dat leek hen het beste.

Hij was genadig. Vriend en vrouw kwamen naar hem toe en klaagden tegen hem over hoe Spanje in delen uiteen was gevallen, en hoe de koning was gestorven. Ze zeiden dat Spanje verloren was. Hij wilde wel naar Spanje komen, want hij was door [wijlen] de koning geliefd, en eervol behandeld, en ook door de koningin, die al lange tijd verdwenen was, en niemand wist waarheen.

Hij antwoordde: “Laten we daar dan heengaan, dan kan ik overwinnen.” <1055-1084>

1085 Alsus saß uff, der edel man
 1086 unde reyzt zu syner ferte
 1087 uff syne koste myt dusent pert.
 1088 Do er in Spangen was komen
 1089 hette er dye wijsen zu samen genomen
 1090 unde reden forbas men
 1091 da tusschen der gebruder czwein.
 1092 Nyemant wulde sij czornen.
 1093 Ir icklicher hat gesworen
 1094 der ander sulde nyt koning sin,
 1095 durch leyt noch durch pyn.
 1096 Allen dun daz urluge dußent vor.
 1097 Dye wijsen frageten da vor
 1098 abe sij dan wulden getagen
 1099 daz man den hirtzogen vormagen
 1100 dye crone geben alleyne.
 1101 Meyneydig werde yr die keyne.
 1102 Er were mechtich da geboren
 1103 unde Spangen da bewaren,
 1104 gewynnen vor der heydenschar.
 1105 Icklijcher seyde
 1106 daz es yme lijeff were
 1107 unde engerden anders nyt
 1108 dan dye sone also beschyete.
 1109 Do gyngent dye wijse frunt
 1110 unde drugent mit fryem mute
 1111 dye crone von Spaingen rijch
 1112 dem edelen hirtzogen von Brunenczwig.
 1113 Er sprach: “Dez ehört mich nit ain.”

|16rb|

Dus steeg hij op zijn paard, de edele man, en reed ver weg met
 duizend paarden.
 Toen hij in Spanje aan was gekomen riep hij de wijze mannen bij
 elkaar en reden [vertaling onbekend] daar tussen de twee
 broers.³¹
 Niemand wilden zij vertoornen. Beide hadden ze gezworen dat
 de ander geen koning zou zijn, niet door leiden en niet door pijn.
 Daarom was er oorlog.
 De wijze mannen vroegen daarop of zij het goed vonden dat men
 de hertog als zoon van de koning zouden erkennen, en hem
 alleen de kroon zouden geven. <1085-1100>
 Niemand legde een valse eed af. Op dat moment werd hij
 machtig en hij zou Spanje beschermen tegen de heidenen.
 [vertaling onbekend]³²
 Toen namen de wijze mannen de kroon van Spanje en kroonden
 de hertog van Brunswijk.
 Hij sprak: “Deze kroon is niet van mij.” <1086-1113>

³¹ Vs. 1090: het is mij niet duidelijk wat ‘forbas’ zou moeten betekenen of waar het van afgeleid zou kunnen zijn.

³² Vs. 1105-1108: letterlijk staat hier iets als ‘Elke zijde, dat het hem lief zou zijn, en beperkten anders niet dan de zoon zo zou helpen’, maar hoe dit in de vertaling verwerkt kan worden is onduidelijk.

1114 Sij seyten: “Heerre, yr sijt der man
 1115 dem sij von recht zu gehort
 1116 unde sprechent da weder keyn wort.
 1117 Dez beden wir uch durch uwers selbs ere.”
 1118 “In godes namen,” sprach der herre,
 1119 “so wil ich daz der gebruder kinde,
 1120 beyde hij und ghynder,
 1121 mechtich belijben in den lande.
 1122 Alles hain ich doch underhande
 1123 daz koningrich? Ich will noch dan
 1124 daz dye czwene edelman
 1125 mechtich syn in deme rijch
 1126 myt eren, frunden unmogenlich.”
 1127 Do beleyff der koning gecronet rein
 1128 myt willen der herren allgemen.
 1129 Alle czolle er abe dete,
 1130 dye warent mit unbescheyde.
 1131 Er machte frede in dem lande,
 1132 so daz man synen namen bekande
 1133 buyssent lande unde bynnen.
 1134 Dye kaufflude sich versonnen
 1135 unde vernement mere in fremden land,
 1136 so daz man synen namen bekande,
 1137 daz yn Spaingen lant frede,
 1138 so daz komen waz die rede
 1139 zu baldach bij den kauffman.
 1140 Der seyte synen gesellen dan
 1141 daz er wulde in kurtzer stunt
 1142 laden synen tragemunt
 1143 myt felle czindale unde sijden,
 1144 unde segelen in kuertzen czijden

[16va]

Ze zeiden: “Heer, u bent de man tot wie deze kroon behoort, en breng daar geen woord tegenin. Dat vragen we u voor uw eigen eer.”

“In Gods naam,” sprak de heer, “maar dan moeten de kinderen van de broers [van de koning] machtig blijven in het land. Alles heb ik toch ondertussen [in] het koninkrijk? Ik wil dat de twee edelmannen machtig zijn en eervol behandeld worden in dit rijk, als vrienden.”

Toen werd de koning gekroond, zoals de heren dat wilden. Alle belastingen schafte hij af, dat vond hij onzin. Hij bracht vrede in het land, zodat men zijn naam kende. De kooplieden verzamelden zich en vernamen het gerucht dat in het verre Spanje vrede heerste en zo kwam het nieuws in Bagdad bij de koopman.³³ Die zei tegen zijn bemanning dat hij snel zijn schip wilde volladen met sindaal en zijde <1114-1144>

³³ Vs. 1132 en 1136: ‘so daz man synen name bekande’. Kort na elkaar staat hier twee keer dezelfde regel. Vermoedelijk is hier sprake van een foutje van de kopiist bij het afschrijven, omdat het rijmwoorde beide keren ‘land(e)’is. Vs. 1136 heb ik daarom niet opgenomen in mijn vertaling.

1145 in Czebylien, dye rijke stat.
 1146 Syne gelyofften yme daz,
 1147 czwey hundert czu eynen mail,
 1148 unde ludent da ir schiff woil.
 1149 Sij furent vor Hijspanigen lant.
 1150 Vor Czebijlien uff den sant
 1151 brach ir schijff jn eynen storm.
 1152 Do scheyn manich worm.
 1153 Dye von Czjzbilien enbynnen
 1154 sagen von den czynnen enbynnen
 1155 wye sye mit yrren schiffen quemen
 1156 uß dem see alczu samen.
 1157 Der kauffman schree und seyte:
 1158 “O wee, dem groissen leyte!
 1159 Gesteren waz ich rjch von goide,
 1160 nu bin ich vol armuyt.
 1161 Myns gudes waz ich zu lande komen,
 1162 daz hait der meyer genomen
 1163 daz myr werden nyt enkan.”
 1164 Daz erhört eyn kauffman
 1165 der heydensche sprach kunde
 1166 unde sprach zu der stunde:
 1167 “Gang kauffman czu unsen herrn,
 1168 dem jungen koninge,
 1169 der welter eren
 1170 unde Got man yme loven sal.
 1171 Er ist der dich erfreuwen sal.”
 1172 *Also der kauffman vor den jungen*
 1173 *herren von Brunenczwich ginck unde*
 1174 *yme sine noyt clagede.*

|16vb|

en naar de rijke stad Sevilla wilde zeilen.
 Ze geloofden dat, tweehonderd in één keer, en laadden hun schip
 vol.
 Ze voerden voor de Spaanse kust, maar voor de kust bij Sevilla
 kwam hun schip in een storm terecht. [vertaling onduidelijk]³⁴
 In Sevilla kon met vanaf de tinnen zien hoe ze met hun schepen
 van zee aankwamen.
 De koopman schreeuwde en zei: “O wee, wat een groot leiden!
 Gisteren was ik rijk, en nu ben ik arm. Mijn goederen zijn me
 afgenomen door de rentmeester [vertaling onbekend].³⁵
 Dat hoorde een koopman die de heidense taal verstond:
 “Koopman, ga naar onze heer, de jonge koning, die wereldlijke
 eer en Gods lof verdient. Hij zal u opvrolijken.”

*Zo ging de koopman naar de jonge heer van Brunswijk en
 klaagde over zijn lot.*

³⁴ Vs. 1152: letterlijk: ‘daar verscheen menig zeemonster/draak’.

³⁵ Vs. 1163: het is onduidelijk wat hiermee bedoeld wordt.

[miniatuur]

1175 **Der kauffman**
 1176 vor den ko
 1177 ninck ginge
 1178 unde erzalt
 1179 yme alle
 1180 syn dingk:
 1181 wye yme
 1182 czu brochen
 1183 waz enzwey
 1184 syn schijff und der meier vorbaßme
 1185 Syner haben er yme vil hett genomen,
 1186 dye reyne waz czu lande komen.
 1187 Myt synen gesellen er sye erbarmte,
 1188 daz den koning da erwarmte.
 1189 Er sprach: “Uff dye true, myn kauffman,
 1190 da du machst der erste syn
 1191 der ye schade hye vor gewan
 1192 seder daz ich czu lande quam,
 1192 daz saltu verczelen dem koning
 1193 unde synen gesellen,
 1194 wye vil din guet wert wesen moge
 1195 daz du her brengen macht.
 1196 Daz wil ich dir allet weder keren ,
 1197 unummuyt dins landes heerren,
 1198 unde daz alle kaufflute fromen
 1199 gerne her czu lande komen.”
 1200 Dez waz der kauffman blijde,
 1201 daz der Got gut yn kurtzer czijt
 1202 eyn nu schijff dede machen,
 1203 unde laichte dar in scharlachen
 1204 unde alles daz er begerte.

|17r|
 |17va|

De koopman ontmoet de koning

De koopman ging naar de koning en vertelde hem alles: hoe zijn schip in tweeën was gebroken en de rentmeester [vertaling onbekend].³⁶

De koning kreeg medelijden met hen. Hij sprak: “Op je woord, mijn koopman, omdat je de eerste bent die naar dit land kwam en schade lijdt, zal ik het vergoeden. Hoeveel was de lading van jou en je gezellen waard? Ik zal het je allemaal laten toekomen, en naar het land van je heer, zodat alle kooplieden graag naar dit land zullen komen.”

Daarmee was de koopman blij, dat de goede God in korte tijd een nieuw schip liet maken en hij lag daar in scharlaken en had alles wat hij begeerde. <1175-1204>

³⁶ Vs. 1184-1186: wederom is ‘vorbaß(me)’ mij vreemd (zie ook noot 31) en vs. 1185-1186 zijn

1205 Der kauffman furt sin gefert
1206 durch dijß, so fuer er czu Baldach,
1207 unde entphing do Got, unde sprach
1208 von dem jungen koning frut.
1209 Dye besten er czu gaste luyt,
1210 dye czu Baldach waren enbynnen
1211 unde seyte in myt guten synnen.
1212 Dyß horte alles dye koningynnen
1213 unde gedaicht, es noch besser sin.
1214 Ist koning worden, der herre myn.
1215 So will ich leben sunder noyt.
1216 Der kauffman sprach: “Eyn cleynnoyt
1217 wulde ich geerne presenteren
1218 deme koning, mynen lieben herren.
1219 Daz lyeß ich mich kosten haben,
1220 daz drijtte deil von mynen hoiff.
1221 Hette ich dye, dem koning were
1222 bequemlich in syn ere.“
1223 Sulch seyten sij wusten kinnel
1224 unde dyßer under den hemel,
1225 solt er weren als eyn elephant,
1226 der sij dem koning von Spangen lant
1227 durch synen willen senden willet.
1228 Do dye heerren scheyden solden,
1229 do qwam von Spangen dye koningynne
1230 unde sprach uß sußem synne
1231 czu dem kauffman: “Lieber herre,
1232 sult yr gewynne guet unde ere,

|17vb|

De koopman voerde zijn gezelschap naar Bagdad en bekeerde zich daar en sprak over de wijze jonge koning. De besten in Bagdad nodigde hij uit en vertelde het hen. Dat alles hoorde de koning en dacht: het is nog beter gelopen. Hij is koning geworden, mijn heer. Zo kan ik leven zonder problemen. De koopman sprak: “Ik zou graag een geschenk geven aan die koning, mijn lieve heer. Dat mag best wat kosten, een derde van mijn vermogen. Als ik dat zou doen, zou ik de koning goed geëerd hebben.” <1205-1223
Ze zeiden dat ze niets wisten wat ze de koning van Spanje zouden moeten sturen om hem recht te doen. Toen de heren uit elkaar wilden gaan, toen kwam de koningin van Spanje en sprak tot de koopman: “Lieve heer, als u goederen een eer wilt ontvangen [van de koning], <1224-1232>

1233 so gebent mir sijde und golt
 1234 unde perlyn manichvalt,
 1235 unde XXV werck man,
 1236 der ycklich von truren wircken kan.
 1237 Ich will uch wircken, vor wair,
 1238 nyt dan in eynen jare eyn
 1239 cleynot daz der koningk
 1240 sal nemen vor syn hoeffe.
 1241 Do czu Baldach daz lant in heist,
 1242 her umbe alle dyng in
 1243 freist.“
 1244 Der kauffman sprach: “Es sol gescheen.”
 1245 Er dede umb meister besehen
 1246 dye von furdel werken kunden.
 1247 Der koningynnen gab er inkurczen stonden
 1248 gaff er perlen steyn unde sijden.
 1249 Sij ging wircken in kurtzen czijden
 1250 myt den meisteren von vorduren
 1251 seß stucke in kurtzen stunden.
 1252 Nach deser kamer gewant
 1253 wye der hirtzoch quam uß lant
 1254 in Czebelien schone unde weder
 1255 wann dye Spanicsche Crone,
 1256 wye er syech von bynnen lach
 1257 unde wye sye na dez plach,
 1258 wye sij czu Sent Jacob reyt
 1259 unde wye sye nahe zu lijpplicheit
 1260 ime folget dye lijbe dye schone,

|18ra|

geef mij dan zijde en goud en veel parels, en vijftwintig arbeiders die [vertaling onduidelijk] kunnen werken.³⁷

In minder dan een jaar kan ik voor u een schat voor de koning maken. [stuk waar ik niets van begrijp]

De koopman sprak: “Het zal geschieden.”

Hij liet naar arbeiders zoeken die van [vertaling onbekend] werken konden.³⁸ <1233-1246>

De koningin gaf hij binnen korte tijd parels en zijde. Ze ging snel aan de slag met de arbeiders die konden borduren en maakte binnen korte tijd zes stukken. Op deze wandkleden was te zien hoe de hertog naar het mooie Servilla kwam en de Spaanse kroon won, hoe hij ziek binnen lag, en hoe zijn hem daar bezocht, hoe ze naar Santiago reed en hoe zij hem volgde uit liefde, <1247-1260>

³⁷ Vs. 1236: wat ‘von truren’ inhoudt is mij niet bekend. Mogelijk is het afgeleid van ‘treuren’ en moeten de arbeiders ‘tot in den treuren’ ofwel, heel hard kunnen werken. Het kan ook om een begrip uit het vakjargon voor werken met zijde zijn (bijvoorbeeld voor een gereedschap of materiaal). De arbeiders moeten in dat geval dus ervaring hebben in het werken met zijde en/of parels.

³⁸ Vs. 1246: wat ‘furdel’ inhoudt is mij niet bekend. Misschien wederom vakjargon.

1261 unde wye sye leyte yrren mantel
1262 gruyn uff daz wasser, unde
1263 quam czu Sent Jacob da er sije
1264 nam myt der hant, und wye
1265 sye fur czu Venedien, waz eyn
1266 jare, wye sije under die linde qwamen
1267 unde under sprachent sich zu samen
1268 in eynner mynnenlichen clagen,
1269 unde wye sij het eyn schiff getragen
1270 uber den see, daz werke sij
1271 myt ir hubschen bijlden frij
1272 von perlin, steyn unde sijden.
1273 Daz dede sij in kurtzen czijden
1274 in eyne thonne wail beslagen
1275 unde sprach czu dem kauffman:
1276 “Sayn herre, diß mogen ir mit eren
1277 dem edelen koning presenteren
1278 unde von yme scheyden nijt
1279 dan als ers ain gesijt,

en hoe ze haar groene mantel neerlegde bij het water, en naar Santiago kwam, waar hij haar bij de hand nam en hoe ze naar Venetië ging voor een jaar, hoe ze onder de lindeboom zaten en samen spraken in een liefdevol geklaag, en hoe zij met een schip de zee over voer, dat [alles] verwerkte zij in mooie beelden van parels, edelstenen en zijde. Dat deed zij vlug in een goed beslagen ton en sprak tot de koopman: “Wijze heer, dit kunt u met eer aan de edele koning presenteren, en vertrek niet voor hij het heeft gezien en <1261-1279>

1280 daz er uch frage wer yr sijt.”
1281 Der kauffman fur mit blijt,
1282 do syn schijff waz geladen,
1283 in Czebilien ain den staden
1284 unde furt in von dem sande
1285 do syn schyff brach an den lande.
1286 Er qwam vor den koning frut
1287 unde sprach: “Edeler herre guet,
1288 kennet yr myn net?”
1289 Der koning sprach: “Neyn, ich nyt.
1290 Ir wilt mirs sagen dan.”
1291 Do sprach der gude man:
1292 “Herre, ich bin der man, vorwair,
1293 den ir begabent nu czu jare
1294 eyn schiff unde guet gewant.
1295 Nu bin her ich komen usß lant
1296 unde habe uch herre eyn cleynnoit bracht.
1297 Myr ist geseyt daz ir is aicht
1298 unde gerne schauen mogent
1299 unde wulde eyn nemen durch rechte
1300 dogent. *Aso der kauffman vor*
1301 *den koning qwam und yme eyn*
1302 *cleynoyt braicht unde er daz*
1303 *faß dede uff slagen und es*
1304 *geschach.*

[miniatuur]

|18rb|

hij u gevraagd heeft wie u bent.”
Toen zijn schip geladen was voer de koopman verheugd naar [de
kust van] Sevilla, waar hij aan land ging. Hij kwam voor de
wijze koning en sprak: “Goede, edele heer, kent u mij niet?”
De koning sprak: “Nee, ik [herken u] niet. Vertel me wie u bent.”
Toen sprak de man: “Heer, ik ben de man die u een jaar geleden
een schip met goederen gaf. Nu ben ik teruggekomen en heb een
geschenk voor u meegenomen. Mij is gezegd dat u het zeker
moet bekijken. <1280-1300>

*Zo kwam de koopman voor de koning en bracht hem een
geschenk mij, en hij liet de ton openslaan en bekeek het
[geschenk].*

|18v|

1305 **Dye thonne**
 1306 wart uff
 1307 geslagen
 1308 unde der
 1309 crame ge-
 1310 uffenbart
 1311 daz in der
 1312 thonnen ge
 1313 salden lach.
 1314 Do daz der koning ain gesach
 1315 sach er ain syn leben in bilden,
 1316 daz er bedreben hat mit der koningynne.
 1317 Er hilt den kauffman dar en bynnen
 1318 unde sprach: “Fruent, nu sage mir
 1319 wan diesser krame ist komen her.”
 1320 Der kauffman sprach : “Lieber heerre,
 1321 es ist dru jare oder wenich mere
 1322 daz eyn frauen name czu mir quam,
 1323 dye ich yn myn schijff nam
 1324 unde furte sij czu Baldach.
 1325 Dyß wergk sij hait gemacht,
 1326 myt meisteren und genuchden.”
 1327 Der koning sprach: “Vil tugende legent
 1328 ain daz wijff von guden synne.
 1329 Sij ist von Spaingen koningynne.
 1330 Nu swyge stille, lyeber gast:
 1340 mach dyn schiff nu unde faste
 1341 Ich will mit XII heerren dar in,
 1342 also schijff knecht becleyt syn,
 1343 groisse cleyder unde waz da czu hort.
 1344 Saltu furen bynnen dez schiffs bort,
 1345 unde da inne dez gelijche”
 1346 Alsus rumede er daz Spainsche rijche
 1347 unde bestalt stede und lant

[19ra]

De koning gaat naar Bagdad

De ton werd opengeslagen en het doek dat in de ton lag werd onthuld. Toen de koning het bekeek, zag hij het leven dat hij met de koningin geleid had in beelden. Hij hield de koopman daar en vroeg: “Vriend, zeg me van wie dit doek is.” De koopman sprak: “Lieve heer, iets meer dan drie jaar geleden kwam er een vrouw naar me toe, die ik meenam in mijn schip naar Bagdad. Dit werk heeft zij gemaakt, met arbeiders en met genoeg.” <1305-1325>
 De koning sprak: “Deze vrouw heeft veel deugden en is van goeden huize. Ze is de koningin van Spanje. Wees nu stil, lieve gast: maak snel je schip klaar. Ik wil met twaalf heren meevaren, verkleed als scheepsknecht, met grote kleding en wat daar al niet bijhoort. Ik zal aan boord als uw gelijke meevaren.”
 Dus verliet hij Spanje en liet stad en land over <1326-1347>

1348 in syn getruen hant
 1349 unde seyte er moiste faren
 1350 eyne bedefart unde bewaren
 1351 uber den see verre von dann.
 1352 Alsus fure er uber den see, der eldelman.
 1353 Do er czu Baldach waz komen ain,
 1354 er sant czu dem kauffman:
 1355 “Ffrunt, du salt machen eynnen hoff
 1356 in Baldach durch eyns herren loff
 1357 unde sage er sij fremde feerre von dann,
 1358 man sulde ledigen. Wijff und man,
 1359 dye czu hoyff willent rijden,
 1360 dye salmen alle verblijden.
 1361 Ich hain geldes genoch czu geben
 1362 unde wijr frolich leben
 1363 uffer der taeffelen mit blindem synne
 1364 So setz mich bij die koningynne
 1365 in mynen schijffrock. Uch sal machen
 1366 alsulch czeichen unde sachen.
 1367 Sij sal werden in uns gewar
 1368 unde vernymestu icht aldar
 1369 daz sij werde von hertze krang,
 1370 so sprich ain beyden langk
 1371 czu den herre mit wijsen synne:
 1372 ‘Daz ist koning unde koningynne
 1373 von Spaingen lant.’ Sin wir czwey,
 1374 dan saltu weder uber see
 1375 myt mir faren fro und mude.
 1376 Ich sal dich machen rijch von gude.”
 1377 Der kauffman dede als er yn hieß.
 1378 Ir alten sachmen bij synen tragen
 1379 unde ryeffen bij veyrtzich dagen

[19rb]

aan een vertrouweling, en zei dat hij op bedevaart moest gaan
 over de zee, ver weg.
 Zo voer hij over de zee, de edelman. Toen hij in Bagdad
 aangekomen was, zei hij tot de koopman: “Vriend, u moet een
 feest in Bagdad bereiden ter ere van een heer en zeggen dat hij
 een heer uit den vreemde is, en dat men hem zal [vertaling
 onbekend].³⁹ Man en vrouw, die naar het feest willen rijden, die
 zal men verblijden. <1348-1360>
 Ik heb genoeg geld [om een goed feest] te geven. Zet mij aan
 tafel naast de koningin in mijn scheepskleding. Ik zal u een teken
 geven en [iets] zeggen. Ze zal ons gewaar worden en als u merkt
 dat ze ziek wordt aan haar hart, spreek dan tot alle wijze heren:
 ‘Dit zijn de koning en koningin van Spanje.’ Als we samen zijn
 dan zult u weer vrolijk en moe met mij de zee overvaren. Ik zal
 je rijk maken.”
 De koopman deed zoals hem opgedragen was. [vertaling
 onbekend] en riep op tot een eervol feest bij Bagdad over veertig
 dagen. <1361-1379>

³⁹ Vs. 1358: ‘ledigen’ kan verschillende betekenissen hebben, zoals ‘leegmaken’ en ‘loskopen’, maar geen van die betekenissen lijkt hier te passen.

1380 eynen hoff bij Baldach
1381 da groyse ere ain lach.
1382 Da zu der hoyffe moichtman schauen
1383 rijch heeren unde schone frauen,
1384 soldan, koning, ammerall,
1385 da sij sayssen in den salen,
1386 aissen und druncken frolich.
1387 Der kauffman wijssenclich
1388 den koning gesat czu furen
1389 daz sij dye wail hetten czwaren,
1390 dye dyener mit guden seden.
1391 Bij eme saß dye koningynnen.
1392 myt grahem waz , der ko berleyt,
1393 als eyn schijff knecht der myt
1394 dinst umb geyt.
1395 Do er solde wessen dye hende syn
1396 reycht er uß eyn fingerlyn
1397 unde laichte daz vor eyn edel man.
1398 Dye koningynnen sach es ain.
1399 sij kante es woil da es vor ir lach.
1400 Myt dem sij uff den koning sach
1401 und kante yn czu recht mit der fart.
1402 Do verlor sij yr krafft
1403 unde viel neder in amecht.
1404 Der koning foir uff czu stont
1405 unde koste sij ain yrren mont
1406 unde namen sich yn ir armen beyd.
1407 Myt luder stymme der kauffmann seyde:
1408 “Ir heeren, frauen, allczumail,
1409 soldaynn, koning und ammerall:
1410 dyß ist der ko van Spaingen rich,

|19va|

Tijdens het feest kon men rijke heren en mooie dames, soldaten, koningen en admiralen zien, want ze zaten in een zaal, en aten en dronken vrolijk.

[Vertaling onbekend]⁴⁰ Bij hem zat de koningin, terwijl de koning gekleed was als een scheepsknecht in dienst.

Toen hij zijn handen moest wassen nam hij zijn ring af en legde hem voor een edelman neer. De koningin zag de ring en herkende hem. Daarop keek ze naar de koning en herkende hem meteen. Toen verloor ze haar kracht en viel flauw. De koning stond op en kuste haar op de mond en nam haar in zijn armen. Met luide stem verkondigde de koopman: “Heren, vrouwen, soldaten, koningen en admiralen: dit is de koning van Spanje, <1380-1410>

⁴⁰ Vs. 1387-1390: letterlijk staat hier iets als ‘De wijze koopman leidde de koning om te zitten, zodat ze wel hadden (zwaar) de dienaars met de goede manieren.’. Het is onduidelijk wat hiermee bedoeld wordt.

1411 der hirtzoch waz czu Brunenczwich.
1412 Dye frauwe ist syn werdes wijff,
1413 dye cristen dede yrren lijff
1414 bij dez alden koningx czijden.”
1415 Do begunden sij czu blijden,
1416 alle dye herren von groissen doin.
1417 Ir vader, der ko van Arrigon,
1418 ime waz syn hertz vil czu swach,
1419 daz er dye koningynne, syn doichter
1420 unde hette czu den geczijden.
1421 Alle dye heerren waren blijde
1422 unde grijffen mit blijden synne
1423 den koning und koningynne.
1424 In eyn rijche kamer schone
1425 wart eyn gespannen crone
1426 unde becleyt mit rijcheyt
1427 als gulden pellen unde samoyt,
1428 myt rijchen steynen wail besat,
1429 vyerzich dage in rijchen schyne.
1430 Dye syn gefangen hetten gesyn
1431 dadem yeme grois folck bereyd:
1432 mee dan funffhundert galeyden.
1433 Sij waren bereyten alczu hant
1434 unde furen von dem lande,
1435 der koning unde syn frauwe.
1436 Dye moicht sehen unde schauen
1437 trumpen und arckeren.
1438 Myt freuden quamen gefaren
1439 entgeynt Cecilien grande
1440 do qwament sij uff dem lande.

|19vb|

die hertog was in Brunswijk.
Deze vrouw is zijn echtgenote, die Christen werd aan de zijde van de oude koning.”
Toen werden alle hoge heren blij.
Haar vader, de koning van Arragon had een veel te zwak hart en [vertaling onbekend].<1411-1420>
Alle heren waren blij voor de koning en de koningin. In een mooie kamer was een kroon gespannen, bekleed met rijkdom, zoals gouden stof en [vertaling onduidelijk], met dure stenen bezet, veertig dagen in rijke schijn.⁴¹
Zij, die zijn gevangenen waren geweest, verwelkomden hem met veel volk: meer dan vijfhonderd schepen. De koning en zijn vrouw waren klaar om terug te varen naar hun land. En iedereen die het zag juichte hen toe. Opgewekt gingen ze naar het grote Sevilla toen ze op het land waren. <1421-1440>

⁴¹ Vs.1425: ‘de crone spannen’ betekent normaalgesproken ‘de tekenen van vorstelijke waardighed dragen’, maar aangezien er in deze zin niet direct een onderwerp is dat deze tekenen draagt heb ik het hier letterlijk genomen.

Vs. 1427: het is onduidelijk wat ‘samoyt’ is, maar gezien de context zal het wel een dure stof of edelsteen zijn.

1441 Der koning bewyset vil eren
 1442 allen den heydenschen heeren
 1443 unde hoffte myn syner maicht.
 1444 Vyertzich dage und vierzich nacht
 1445 myt allen den lieben frunden syn.
 1446 Zweyn koning wurden do cristen,
 1447 myt willen dez konings mynne:
 1448 der eyn was vader koningynne,
 1449 von Arrigon der koninck rijch.
 1450 Der ander koning was lobelich,
 1451 geweltich koninck von Portegal.
 1452 Dye ander hey alczumail
 1453 ffurent dannen wy sy waren komen .
 1454 Der koninck lyeff czu synen fromen
 1455 alle syne dage in cersten ee
 1456 und gewan schoner sone czweyn
 1457 ayn dye koningynnen czart.
 1458 Der alteste son koninck wart
 1459 naich synes vader tode
 1460 in Spaingen rijch.
 1461 Der ander wart hirtzich von Brunenczwig
 1462 unde lebten in groissen eren,
 1463 dye czweyn edel heeren,
 1464 myt freuden unde myt schalle.
 1465 Alsus schiedent dese dingk.
 1466 alle die hie vorgeschrieben synt.
 1467 Dyß hait gedicht Augustyn
 1468 overmytz dez konings bede.
 1469 Hy hayt eyn ende, dese rede. Nu
 1470 moyß Got alle unsß sachen
 1471 ayn unssem ende czu gude machen.

[20ra]

De koning bewees de heidense heren veel eer en toonde zijn macht. Veertig dagen en veertig nachten was hij met al zijn lieve vrienden. Twee koningen werden toen christen, door de wil en de liefde van de koning: de ene was de vader van de koningin, de rijke koning van Aragon. De ander was de lovenswaardige koning van Portugal. De andere bracht hij terug naar vanwaar ze gekomen waren.

[vertaling onbekend]en kreeg twee mooie zonen met de lieflijke koningin.⁴² <1441-1457>

De oudste zoon werd koning van Spanje na de dood van zijn vader . De ander werd hertog van Brunswijk en ze leefden in grote eer, de twee edele heren, in blijdschap en vreugde.

Zo gebeurde alles wat hiervoor geschreven is. Dit heeft Augustijn gedicht, op verzoek van de koning. Dit verhaal heeft een einde. Nu moet God alles tot een goed einde brengen <1458-1471>

⁴² Vs. 1454-1455: letterlijk staat hier iets als 'de koning liep tot zijn vrome, al zijn dagen in christen', maar het is onduidelijk wat dat betekent.

1472 Dez gunne uns allen samen
1473 dye hemelsche koningynnen. Amen.
1474 Jhesus | Maria | Johannes

Dat gunnen de hemelse koninginnen ons. Amen.
Jezus, Maria, Johannes. <1469-1474>